

Περιεχόμενα

<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ: ΝΕΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΕΣ, ΝΕΕΣ ΥΛΙΚΟΤΗΤΕΣ</u>	2
<u>2.1. Εισαγωγικά σχόλια</u>	2
<u>2.2. Ανθρωπολογία και ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες</u>	2
<u>2.3. Η ψηφιακή πληροφορία ως υλικότητα</u>	14
<u>2.4. Από το έντυπο εγχειρίδιο στο δικτυωμένο σύγγραμμα</u>	16
<u>2.5. Περί ορολογίας</u>	19
<u>2.6. Βιβλιογραφία</u>	24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ: ΝΕΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΕΣ, ΝΕΕΣ ΥΛΙΚΟΤΗΤΕΣ

2.1. Εισαγωγικά σχόλια

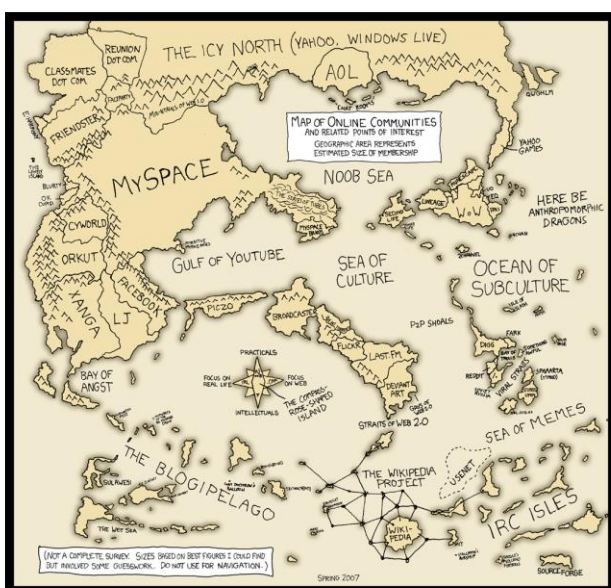
Εικόνα 2.1: Χέρι υπαλλήλου της Google καλύπτει σελίδα βιβλίου κατά τη διάρκεια σκαναρίσματος.

Δημιουργός: Krissy Wilson.
Πηγή: [The art of google books](#)

Δεν είχαμε σχεδιάσει να γράψουμε αυτό το κεφάλαιο. Προέκυψε ως ανάγκη, όταν καταλάβαμε ότι το εγχείρημα «γράφουμε ένα διαδικτυακό σύγγραμμα» δεν είναι μια απλή υπόθεση, την οποία θα μπορούσαμε να περιγράψουμε σε λίγες γραμμές στο τέλος του εισαγωγικού κεφαλαίου. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι το ίδιο το οικοδόμημα των ανθρωπιστικών σπουδών – η έρευνα, η συγγραφή, η διδασκαλία – και γενικότερα η πολιτική οικονομία της γνώσης (της παραγωγής και της διάδοσής της) θεμελιώνεται στο έντυπο βιβλίο. Θα ήταν πολύ πιο εύκολο για μας να συνεχίσουμε τη δουλειά μας όπως παλιά, χωρίς να δώσουμε ιδιαίτερη σημασία στις βαθύτερες μεταβολές του «γράφειν» στο ψηφιακό περιβάλλον. Στη προκειμένη περίπτωση, αυτό θα σήμαινε απλούστατα ένα είδος αναμεσοποίησης (remediation) γνωστών μορφών γραφής: δηλαδή, θα φτιάχναμε ένα κείμενο Word, θα συμπεριλαμβάναμε κάποιες φωτογραφίες, βίντεο και συνδέσμους, μετά θα το «σφραγίζαμε» ως PDF και θα ήταν έτοιμο για ανάρτηση στο διαδίκτυο. Με άλλα λόγια: το σύγγραμμά μας θα συνιστούσε μια ψηφιοποιημένη εκδοχή ενός έντυπου βιβλίου, με κάποια επιπρόσθετα πολυμεσικά στοιχεία.

Η αλήθεια είναι ότι ως αποτέλεσμα το σύγγραμμα αυτό, για λόγους που θα εξηγήσουμε παρακάτω, μπορεί να μην διαφέρει πολύ από αυτό που μόλις περιγράψαμε. Η διαδικασία συγγραφής του, όμως, μας έφερε αντιμέτωπους τόσο με την κληρονομιά του βιβλίου όσο και με τις τεχνοκρατικές προτάσεις για τη μετάπλάσή του. Έτσι, όπως συνηθίζεται να λέγεται μεταξύ ανθρωπολόγων, η ίδια η συγγραφή αποτελούσε μια μικρή «εθνογραφική εμπειρία», που μας πρόσφερε το έδαφος για να θέσουμε ερωτήματα και προβληματισμούς σχετικά με τους μετασχηματισμούς στο τοπίο της γνώσης στη μετα-βιβλίο εποχή. Τα ζητήματα αυτά μας —και σας— αφορούν άμεσα ως ερευνητές, δασκάλους, σπουδαστές, συγγραφείς, αναλυτές και δημιουργούς του πολιτισμού.

2.2. Ανθρωπολογία και ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες

Εικόνα 2.2: Χαρτογραφώντας τον ψηφιακό πολιτισμό.

Δημιουργός: xkcd. Άδεια: CC BY-NC 2.5. Πηγή: [xkcd.com](#)

διαφαίνεται μια λιγότερο ελιτίστικη, και περισσότερο πειραματική και παιχνιδιάρικη, άποψη για τη διδασκαλία, την παρουσίαση των ερευνητικών αποτελεσμάτων και την ίδια τη θέση του επιστήμονα στην κοινωνία.

Αφετηρία για μια συζήτηση αναφορικά με τις επιστημολογικές προκλήσεις των νέων τεχνολογιών δεν θα μπορούσε παρά να είναι οι πρακτικές, οι λόγοι και οι προβληματισμοί που έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο των «ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών» (digital humanities ή, ανεπίσημα, DH). Πέρα από τη χρήση της πληροφορικής στην προσπάθεια στήριξης των παραδοσιακού τύπου αναλύσεων στη λογοτεχνική κριτική, την ιστορία και άλλα συγγενή επιστημονικά πεδία, οι ψηφιακές ανθρωπιστικές σπουδές έχουν προσλάβει τις τεχνολογίες της πληροφορικής και ως αντικείμενο πολιτισμικής κριτικής και ανάλυσης (Fitzpatrick, 2012). Επιπλέον, σε έρευνες, προγράμματα, δημοσιεύσεις και μαθήματα στον χώρο των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών προωθείται μια νέα ακαδημαϊκή κουλτούρα, η οποία βασίζεται στη συνεργατικότητα, τις μη-ιεραρχικές σχέσεις και την ανοικτότητα αναφορικά με την πρόσβαση στην πληροφορία. Στον λόγο των συμμετεχόντων (των λεγόμενων «DHers»)

Στην πρώτη φάση ανάπτυξης αυτού του χώρου, ο οποίος αρχικά ήταν γνωστός ως πληροφορική των ανθρωπιστικών επιστημών (humanities computing), οι πρωτοβουλίες εστίασαν στην εφαρμογή ΤΠΕ (Τεχνολογίες Πληροφοριών και Επικοινωνίας) στην έρευνα, ιδιαίτερα στις λογοτεχνικές σπουδές, όπου προείχε η κωδικοποίηση της κειμενικής κληρονομιάς ([text encoding](#)). Αυτές οι πρώτες απόπειρες συνέπεσαν με την εμφάνιση των πρώτων ηλεκτρονικών υπολογιστών. Με τις εκρηκτικές εξελίξεις στις διαδικτυακές τεχνολογίες άρχισε να διανοίγεται ένα ευρύτερο πεδίο θεωρητικής ζύμωσης και μεθοδολογικού πειραματισμού. Η πετυχημένη [μετονομασία](#) του χώρου, στην αρχή της νέας χιλιετίας, από humanities computing (όπου η έμφαση πέφτει στο ουσιαστικό computing) σε digital humanities, όπου πλέον η έμφαση μεταφέρεται στο humanities, αντανακλά τη διεκδίκηση ενός κεντρικού ρόλου και όχι απλά μιας επικουρικής, διαχειριστικής θέσης στη διαμόρφωση νέων ερωτημάτων, θεσμών και ερευνητικών πρακτικών στις ανθρωπιστικές επιστήμες.

Digitus Dei: Θρησκευτική κειμενικότητα και οι τεχνολογίες του λόγου

Παρά το στερεότυπο, που θέλει τη θρησκεία μακριά από τεχνολογικές εξελίξεις, μάλλον το αντίθετο ισχύει, αν κρίνουμε από το γεγονός ότι η Βίβλος αποτέλεσε το πρώτο bestseller της τυπογραφίας, αλλά και το ότι η πρώτη προσπάθεια παραγωγής αναγνώσιμων από μηχανογραφική μονάδα (machine-readable) κειμένων αφορά θεολογικά κείμενα. Λίγα χρόνια μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ο Ιησουΐτης ιερωμένος Ρομπέρτο Μπούσα ξεκίνησε τη συγκρότηση του Index Thomisticus, μιας τεράστιας βάσης δεδομένων με χιλιάδες λήμματα από το έργο του Θωμά Ακινάτη, χρησιμοποιώντας αρχικά διάτρητα (μηχανογραφικά) δελτία (punch cards). Όπως παρατήρησε ο ίδιος το 2004 σε συλλογικό τόμο για τις ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες: [«Digitus Dei est hic!» \(Τα δάχτυλο του Θεού είναι εδώ!\)](#)

Με αυτό το σχόλιο, αφενός φαίνεται να θαυμάζει την πρόοδο στον χώρο των ψηφιακών ανθρωπιστικών σπουδών, αφετέρου μας θυμίζει την κεντρικότητα της τεχνολογικής διαμεσολάβησης στο θρησκευτικό φαινόμενο (θεαματοποίηση του ιερού λόγου, σχέση προφορικού-γραφτού λόγου και απουσίας-παρουσίας του ιερού στοιχείου, μαζική διάδοση του ιερού λόγου με στόχο την προσέλκυση νέων αναγνωστών/πιστών).

Εικόνα 2.3: Εξώφυλλο του βιβλίου του καθηγητή Αγγλικής Λογοτεχνίας Στήβεν Τζόουνς (Steven E. Jones) «The Priest and the Punched Cards», Routledge (2016).

Πηγή: stevenejones.org/

Εικόνα 2.4: Η πρώτη προσπάθεια κωδικοποίησης κειμενικού υλικού χρονολογείται από το 1949 όταν ο Ιησουΐτης ιερωμένος Ρομπέρτο Μπούσα (Roberto Busa) ξεκίνησε, με τη στήριξη της εταιρείας IBM και την εργασία γυναικών δακτυλογράφων στη διαχείριση διάτρητων καρτών, τη διαδικασία κωδικοποίησης του έργου του Θωμά Ακινάτη που κράτησε 30 χρόνια.

Πηγή: Yale.edu

Η δεκαετία που ακολούθησε είδε την άνθηση αυτού του χώρου, με πρωτοποριακές συνεργατικές ερευνητικές μελέτες, πληθώρα συνεδρίων, νέα ακαδημαϊκά προγράμματα και μαθήματα, καθώς και νέες πανεπιστημιακές θέσεις. Φυσικά, οι δημοσιεύσεις στις ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες επιχειρούν, με έργα και όχι μόνο με λόγια, να αναδείξουν καινούργιες λογικές επικοινωνίας και διάδοσης της γνώσης, με συχνές πρακτικές (ή «καλές πρακτικές», όπως συνηθίζεται να λέγεται στον χώρο) τη συμπερίληψη της [ελεύθερης διαδικτυακής διάδοσης κειμένων](#), τη συγκρότηση και επιμέλεια συλλογικών έργων μέσα από [crowdsourcing](#), την ενημέρωση (updates) των κειμένων μετά από διαδικασίες σχολιασμού (feedback) από αναγνώστες και άλλους επιστήμονες και τη διαδικτυακή δημοσίευση βίντεο-διαλέξεων, συνοδευτικά με το κείμενο της διάλεξης ή αντί αυτού. Τέλος, είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι με φόντο το φθίνον ενδιαφέρον και τις περικοπές στους πόρους για τις ανθρωπιστικές σπουδές, καθώς επίσης και την αποδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων στο νεοφιλελεύθερο πανεπιστήμιο (διόγκωση του αριθμού των επισφαλών, συμβασιούχων καθηγητών, ιδιαίτερα σε χώρες όπως οι Η.Π.Α.), οι ψηφιακές ανθρωπιστικές σπουδές έχουν αντιμετωπιστεί ως αχτίδα ελπίδας, αλλά και ως [τακτική επιβίωσης](#) (ιδιαίτερα για νέους επιστήμονες) στο δυσμενές ακαδημαϊκό τοπίο.

Viral διάλεξη ανθρωπολογίας

Ενώ δεν εγγράφεται στις πρωτοβουλίες των ψηφιακών ανθρωπιστικών σπουδών, η viral βίντεο-διάλεξη του ανθρωπολόγου Μαικλ Ουές (Michael Wesch), «An Anthropological Introduction to YouTube» (2008), αναδεικνύει την αποτελεσματικότητα των νέων τρόπων διάδοσης της ακαδημαϊκής γνώσης. Δεν υπάρχει κάποιο γραπτό άρθρο που συνοψίζει το περιεχόμενο της διάλεξης, η οποία παρουσιάστηκε και βιντεοσκοπήθηκε στο Library of Congress. Δηλαδή, η βίντεο-διάλεξη, αποτελεί την κύρια «δημοσίευση», με τον Ουές να παραθέτει σε γραπτή μορφή μόνο ένα χρονολόγιο του βίντεο στο [μπλογκ του](#). Με αυτόν τον τρόπο επιδεικνύει ότι δεν τον απασχολούν οι συμβάσεις και προσδοκίες σχετικά με το «τι μετράει» ως ακαδημαϊκό έργο και «τι αποτελεί σοβαρή» μορφή παρουσίασης του, αλλά αντίθετα η δυνατότητα επικοινωνίας της γνώσης. Ένα συμβατικό έντυπο άρθρο σε ανθρωπολογικό περιοδικό θα ήταν, όχι μόνο κατά πολύ φτωχότερο χωρίς τα πολυμεσικά στοιχεία (όλα τα αποσπάσματα από βίντεο που δείχνει ως παραδείγματα), αλλά το κοινό του θα ήταν εξαιρετικά περιορισμένο σε σχέση με τα σχεδόν δυο εκατομμύρια views του βίντεο.

Το βίντεο αυτό, που έχει εμπλέξει οργανικά τις φοιτήτριες και φοιτητές του από το Kansas State University στην παραγωγή του, αποτελεί επίσης ένα από παράδειγμα της προσπάθειάς του Ουές να πειραματιστεί με πιο δημιουργικές και συνεργατικές μορφές διδασκαλίας και έρευνας. Τέλος, το περιεχόμενο της διάλεξης αναδεικνύει το τεράστιο ανθρωπολογικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει ως κοινωνικό φαινόμενο η συγκεκριμένη πλατφόρμα, η οποία προτρέπει χρήστες να αυτοπροβάλλονται («broadcast yourself»). Επίσης δείχνει τι μπορεί να προσφέρει μια ανθρωπολογική προσέγγιση στη μελέτη της νέας μορφής «κοινότητας» που συγκροτείται μέσα από τις πολλαπλές, συχνά πολύ προσωπικές, πράξεις απεύθυνσης των χρηστών προς το μικρό μάτι της web κάμερας. Φυσικά η επιλογή του Ουές να αναρτήσει τη βίντεο-διάλεξή του στο YouTube αντικατοπτρίζει τη δικιά του εμπλοκή στην κοινότητα και την επιθυμία να συνομιλεί με τους (άλλους) χρήστες μέσα από την ανθρωπολογική μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης.

Βίντεο 2.5: Παρακολουθήστε το βίντεο «An Anthropological Introduction to YouTube» του ανθρωπολόγου Μαικλ Ουές (Michael Wesch).
Δημιουργός: Michael Wesch. Πηγή: [YouTube](#)

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να απομονώσουμε κάποιες πτυχές της εν λόγω συζήτησης που θεωρούμε ως τις πλέον χρήσιμες για το παρόν εγχείρημα:

1. Εδώ δεν θα αναφερόμαστε στην απλή «ψηφιοποίηση» κειμένων και στην εργαλειακή χρήση τεχνολογικών συσκευών και λογισμικών στην έρευνα των ανθρωπιστικών επιστημών, αλλά στη θεωρητική εκτίμηση της ιστορικής *μετάβασης* από την έντυπη στην ψηφιακή εποχή: από τις αναλογικές τεχνολογίες αποθήκευσης της πληροφορίας (λέξεις, εικόνες, φωτογραφίες) στις αντίστοιχες ψηφιακές, οι οποίες δεν βασίζονται στην αναπαράσταση (στην «αναλογία» δηλαδή), αλλά αντίθετα μετατρέπουν την πληροφορία σε αριθμούς (digits) και μέσω δυαδικού κώδικα (0 και 1), την καθιστούν εξαιρετικά ευέλικτη και ανοικτή σε περαιτέρω τροποποίηση και (επανα)συναρμολόγηση. Αυτή η μετάβαση συνδέεται, όπως θα συζητήσουμε αργότερα, με τη μετάβαση από το αρχείο και τη βιβλιοθήκη -ως λογικών οργάνωσης και ταξινόμησης της πληροφορίας και της γνώσης- στη βάση δεδομένων.

Το να μιλήσουμε με όρους μετάβασης, και όχι ψηφιοποίησης, συνεπάγεται τη συνειδητοποίηση ότι το βιβλίο δεν αποτελεί πια κυρίαρχο φορέα πληροφορίας και γνώσης. Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει ότι θα πάψουν να υπάρχουν χάρτινα βιβλία στη ζωή μας ή ότι δεν θα επανα-εφευρισκονται (όπως το βινύλιο που επιστρέφει εκ νέου μετά από τη θορυβώδη ανακοίνωση του «θανάτου» του), αλλά ότι πλέον σε μεγάλο βαθμό θα τα βλέπουμε με σημείο αναφοράς το διαδίκτυο. Όπως είναι αναμενόμενο, λόγω των συμφερόντων διάφορων φορέων (στους οποίους συμπεριλαμβάνονται και ακαδημαϊκοί, οι οποίοι έχουν αποκτήσει με πολύ κόπο τις δεξιότητες της έντυπης εγγραμματοσύνης τους, καθώς επίσης και τις «ανταμοιβές» που αντιστοιχούν σε

01010111 01101001 01101011
01101001 01110000 01100101
01100100 01101001 01100001

Εικόνα 2.6: Η λέξη Wikipedia σε δυαδικό κώδικα
Δημιουργός: Atyndall. Άδεια: CC BY-SA 3.0. Πηγή:
[Wikimedia Commons](#)
Ακολουθήστε τον [σύνδεσμο](#) για να λύσετε σχετικές ασκήσεις.

αυτές τις δεξιότητες), αρκετοί προσβλέπουν στη συνέχιση του έντυπου Παραδείγματος μέσω ενός [ψηφιακού λιφτίνγκ \(digital facelift\)](#). Γελιόμαστε, ωστόσο, αν νομίζουμε πως το γεγονός ότι κρατάμε ένα tablet στα χέρια μας, στην ίδια περίπου απόσταση από τα μάτια όπως και ένα βιβλίο, σημαίνει ότι το ψηφιακό κείμενο των δικτυωμένων μηχανημάτων αποτελεί απλώς τη μετεξέλιξη του εντύπου.

Τυπώνοντας το διαδίκτυο

Εικόνα 2.7: Το αυτοματοποιημένο τεστ της ανθρώπινης ιδιότητας του χρήστη, captcha (Completely Automated Public Turing test to tell Computers and Humans Apart) καταγράφεται σε έργο του Library of the Printed Web
Δημιουργός: Daysof1971. Άδεια: CC BY-SA 4.0. Πηγή: [Wikimedia Commons](#)

Στην ψηφιακή εποχή το βιβλίο νοείται λιγότερο ως αιώνιο κειμήλιο και περισσότερο ως εφήμερη και ανακυκλώσιμη «εκτύπωση» μερικού μόνο τμήματος του σύνθετου συνόλου της διαδικτυακής πληροφορίας. Η εκτύπωση αυτή δεν είναι δεδομένη, αλλά γίνεται κατά τη βούληση αναγνωστών-χρηστών (print-on-demand).

Στο [Library of the Printed Web](#), ο καλλιτέχνης Πωλ Σουλελές (Paul Soullelis) έχει συγκεντρώσει έργα, δικά του και άλλων καλλιτεχνών, που συνιστούν μορφές πειραματισμού αναφορικά με τη μετατροπή της διαδικτυακής κουλτούρας σε έντυπα τεχνουργήματα (web-to-print practice).

Η εκτύπωση αυτή μπορεί να έχει χαρακτήρα «επιτέλεσης», κάνοντας ορατή την ίδια την πλοήγηση και αναζήτηση στο διαδίκτυο (π.χ., τα αποτελέσματα της αναζήτησης, η εφαρμογή ενός αλγόριθμου), αλλά και τις πολλαπλές διαδικασίες οικειοποίησης του διαδικτυακού υλικού από χρήστες (screen capture, image grab, site scrape).

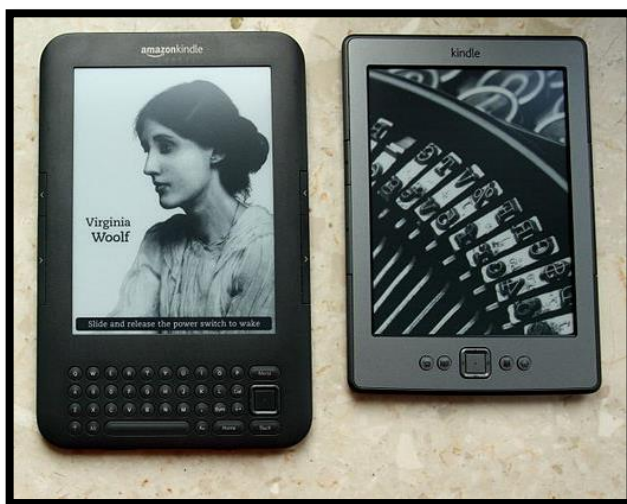
Στη θέση του συγγραφέα, ένας αλγόριθμος συγκεντρώνει το «υλικό» (τυχαίες προσωπικές στιγμές που αρχειοθετούνται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, καταγραφές από τις κάμερες του Google Earth κ.ά). Τα έργα αυτά, που εκπλήσσουν και ίσως φαίνονται αστεία, αναδεικνύουν επίσης πώς το βιβλίο λόγω της μορφής και των πολιτισμικών συνδηλώσεών του χαρίζει αυθεντία στο περιεχόμενό του.

Κατά την κριτικό λογοτεχνίας και βασική εισηγήτρια των ψηφιακών ανθρωπιστικών σπουδών Ν. Κάθριν Χέιλς (N. Katherine Hayles), πρόκειται περισσότερο για μια ριζική αναμόρφωση του κειμένου όσον αφορά τις εσωτερικές δομές, τα πρωτόκολλα και τις επικοινωνιακές δυνατότητές του. Αντί μιας γραμμικής σειράς, που παρατίθεται στον πίνακα περιεχομένων και αναπτύσσεται σε επίσης γραμμικά δομημένα κεφάλαια, στο ψηφιακό κείμενο είναι η αλληλουχία των συνδέσμων, η διάταξη της διεπαφής (interface), η ιεραρχία των οθονών και η συσχέτιση του κειμένου με εικόνες, βίντεο και ήχους που αποκτούν κομβική σημασία. Φυσικά, οι νέοι τρόποι γραφής συνδέονται άμεσα με νέους τρόπους ανάγνωσης: πέρα από την προσεκτική ανάγνωση (close reading), βασικό γνώρισμα της λογοτεχνικής κριτικής, στο ψηφιακό περιβάλλον βλέπουμε να αναπτύσσονται, επίσης, η επιφανειακή και διεγερτική ανάγνωση (hyper reading), τρόπος ανάγνωσης που διατρέχει γρήγορα και συνδυαστικά τις ροές πληροφορίας και τις διαφορετικές πλατφόρμες, και η μετα-ανθρώπινη μηχανική ανάγνωση (machine reading) που χειρίζεται μεγάλα δεδομένα (big data) μέσω αναζητήσεων και αλγόριθμων (Hayles, 2012: 6, 12, 29-30).

Η τομή και ο μετασηματισμός στις τεχνολογίες του λόγου, θεωρητικά τουλάχιστον, μας δίνουν τη δυνατότητα να διακρίνουμε με μεγαλύτερη σαφήνεια τις συνθήκες και τις πρακτικές γραφής και ανάγνωσης, τις κοινωνικές σχέσεις και ιεραρχίες, τις κοινότητες, καθώς και τις διατάξεις σωμάτων που σχηματίστηκαν γύρω από την παραγωγή και κυκλοφορία των χάρτινων βιβλίων. Στην πράξη, ωστόσο, η αποστασιοποίηση από τα παραπάνω αποδεικνύεται εξαιρετικά δύσκολη. Το «ειδύλλιο» της κοινωνίας μας με το έντυπο βιβλίο (τα έντονα συναισθήματα και οι τελετουργίες που έχουν συγκροτηθεί αναφορικά με αυτό) δυσχεραίνει τις διαδικασίες κριτικής προσέγγισης των πολιτισμικών του διαστάσεων και των ιδεολογικών του συνδηλώσεων. Η ενσώματη σχέση μαζί του έχει επηρεάσει ακόμα και την οργάνωση των επίπλων στα καθιστικά μας. Έτσι, καθίσταται δύσκολο το να προσλάβουμε τον έντυπο πολιτισμό όχι ως μια αιώνια κατάσταση, αλλά ως «μία εκ των στιγμών στη [γενεαλογία των τεχνολογιών της γνώσης](#).»

Μάλιστα, ορισμένοι επιστήμονες, όπως ο Δανός καθηγητής Αγγλικής Λογοτεχνίας Τόμας Πετίτ (Thomas Pettitt) (2012), υποστηρίζουν ότι πλέον δεν θα πρέπει να κάνουμε λόγο για την «επανάσταση» του Γουτεμβέργιου (εφευρέτη, το 1440, του μηχανικού πιεστηρίου που καθιστούσε δυνατή τη μαζική εκτύπωση, εκτοπίζοντας τη χειρόγραφη αναπαραγωγή βιβλίων), αλλά για μια *παρένθεση* (Gutenberg Parenthesis), διάρκειας πεντακοσίων ετών. Στην περίοδο της τυπογραφίας κυριαρχούσε η αυθεντία του έντυπου λόγου, το ιδεώδες του ατομικού συγγραφέα και η στατικότητα του κειμένου ως κλειστής και πρωτότυπης σύνθεσης έναντι περισσότερο προφορικών και ρευστών, συλλογικών και πολυμεσικών διαδικασιών επιτέλεσης και δημιουργίας που είχαν προηγηθεί.

Βρίσκουμε προβληματική τη θέση του Πετίτ σχετικά με το ότι σήμερα «επιστρέφουμε» στην προ-τυπογραφίας εποχή, καθώς και την έκδηλη προτίμησή του για τη «ρευστότητα» του λόγου. Ωστόσο, θεωρούμε την ιστορική σχετικοποίηση του βιβλίου και του ιδεώδους του συγγραφέα ως μια βασική προϋπόθεση για την εκτίμηση των νέων πρακτικών γραφής και ανάγνωσης στα ψηφιακά περιβάλλοντα: όπως η διασκευή (remix), η επιμέλεια (curating) και η δημιουργία παράγωγων (derivative) έργων από αναγνώστες,

Εικόνα 2.8: Νοσταλγικές αναμνήσεις προηγούμενων κειμενικών υλικοτήτων στο Kindle e-reader: Αριστερά, η Βιρτζίνια Γουλφ, η οποία μαζί με τον άνδρα της Λέοναρντ, ξεκίνησαν δικό τους εκδοτικό οίκο για βιβλία τυπωμένα με το χέρι. Δεξιά, ταπετσαρία για την οθόνη (screensaver) που δείχνει μια γραφομηχανή.

Δημιουργός: Robert Drózd. **Άδεια:** CC BY-SA 3.0. **Πηγή:** [Wikimedia Commons](#)

Η παρένθεση του Γουτεμβέργιου

Εικόνα 2.9: Η Παρένθεση του Γουτεμβέργιου.

θεατές και άλλους/ες φανς. Ακόμη, παρατηρούμε πράγματι μια έκρηξη της «δευτερογενούς προφορικότητας» στο ψηφιακό πλαίσιο (Skype, ηχητικά μηνύματα του Viber, Teamspeak στα διαδικτυακά παιχνίδια), καθώς επίσης και το ότι το ύφος των γραπτών κειμένων (chat, σχόλια κάτω από αναρτήσεις) φέρει χαρακτηριστικά που τυπικά συνδέονται με την προφορική επιτέλεση (αυθόρμητο, απροσχεδίαστο, ανεπίσημο/ χυδαίο, διαλογικό/κακόφωνο).

Δευτερογενής προφορικότητα (secondary orality)

Η γνωστή φράση «δευτερογενής προφορικότητα» χρησιμοποιήθηκε από τον Ιησουίτη παπά και καθηγητή Αγγλικής Λογοτεχνίας Γουόλτερ Όνγκ (Walter Ong) (2005) για να περιγράψει νέες μορφές προφορικότητας οι οποίες θεωρούνται χαρακτηριστικά στοιχεία των «μετα-τυπογραφίας» ηλεκτρονικών μέσων, όπως το ραδιόφωνο. Διακρίνει τη δευτερογενή προφορικότητα της κοινωνίας των ηλεκτρονικών μέσων από την πρωταρχική προφορικότητα των ομάδων που δεν γνωρίζουν/γνώριζαν γραφή ή τυπογραφία.

Όπως εξηγεί ο Όνγκ: «...με το τηλέφωνο, το ραδιόφωνο, την τηλεόραση και τα διάφορα είδη εγγραφής του ήχου, η ηλεκτρονική τεχνολογία μας έφερε στην εποχή της «δευτερογενούς προφορικότητας.» Αυτή η νέα προφορικότητα έχει εντυπωσιακές ομοιότητες με την παλιά όσον αφορά τον συμμετοχικό, μεθεκτικό χαρακτήρα της, την καλλιέργεια της κοινοτικής αίσθησης, την επικέντρωση στην παρούσα στιγμή, ακόμα και στη χρήση των λογοτύπων. Ουσιαστικά όμως είναι μια πιο συνειδητή και εσκεμμένη προφορικότητα, η οποία στηρίζεται μονίμως στη χρήση της γραφής και της τυπογραφίας που είναι απαραίτητες στην κατασκευή, τη λειτουργία αλλά και τη χρήση των μηχανημάτων» (194).

Επιπλέον, σημειώνει πώς η δευτερογενής προφορικότητα δημιουργεί μια αίσθηση του ανήκειν, συγκροτώντας τους ακροατες σε ομάδα. Σε σχέση με την πρωταρχική προφορικότητα, αυτή η αίσθηση της ομαδικότητας είναι «αμέτρητα μεγαλύτερη» λόγω της δυνατότητας συσπείρωσης απομακρυσμένων μεταξύ τους ατόμων. Αναφέρει στο σημείο αυτό τον γνωστό όρο του Μάρσαλ ΜακΛούαν (Marshall McLuhan), «παγκόσμιο χωριό» (195).

Εικόνα 2.10: Στιγμιότυπο από την ταινία Ο Λόγος του Βασιλιά (2010). Το ραδιόφωνο βοήθησε τον Βασιλιά του Ηνωμένου Βασιλείου Γεώργιο ΣΤ' να ξεπεράσει το τραύλισμά του και να απευθύνει τον βρετανικό λαό την παραμονή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Δημιουργός: Jozef Raczka. Πηγή: surprisinglycompetentmedia.com

Η αναστοχαστικότητα αναφορικά με τη μετάβαση από το έντυπο στο ψηφιακό Παράδειγμα και το ενδιαφέρον για την *υλικότητα* των μέσων, το οποίο θα συζητήσουμε και παρακάτω, έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη του νέου ακαδημαϊκού κλάδου των «Συγκριτικών Σπουδών των Μέσων» (Comparative Media Studies). Ο εν λόγω κλάδος περιλαμβάνει μελέτες τόσο για τον έντυπο πολιτισμό (Print Studies) όσο και αναφορικά με τη λεγόμενη «αρχαιολογία των μέσων» (Media Archaeology). Το δεύτερο σύνολο μελετών εστιάζει στις ιδεολογικές και κοινωνικές διαστάσεις παλιότερων μέσων, όπως ο τηλεγράφος, το τηλέφωνο, η γραφομηχανή και ο κινηματογράφος (Standage, 1998· Sconce, 2000· Doane, 2002· Kittler, 2005). Επιπλέον, στο πλαίσιο των υλιστικών μελετών των μέσων εντάσσονται και έρευνες σχετικά με τις σύγχρονες τεχνολογικές υποδομές, με γρήγορα αναπτυσσόμενα επιστημονικά πεδία, όπως τα [Critical Code Studies](#), [Software Studies](#), [Platform Studies](#) και [Critical Algorithm Studies](#). Σημεία ερευνητικού ενδιαφέροντος σε αυτούς τους χώρους αποτελούν οι γλώσσες προγραμματισμού, οι εφαρμογές και οι πλατφόρμες ως πολιτισμικά τεχνουργήματα, ως διευθετήσεις σωματών και ως κόμβοι πολιτισμικών πρακτικών, κοινωνικών σχέσεων, πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων. Εν ολίγοις, πολλές έρευνες σε αυτούς τους χώρους θέτουν κατεξοχήν «ανθρωπολογικά» ερωτήματα σχετικά με την εκάστοτε τεχνολογική υποδομή, ανοίγοντας πεδία διεπιστημονικής συζήτησης, στην οποία εκτιμάμε ότι οι ανθρωπολόγοι έχουν πολλά να προσφέρουν.

2. Οι ίδιες οι ανθρωπιστικές επιστήμες αποτελούν προϊόντα της έντυπης κουλτούρας και έχουν παίξει καθοριστικό ρόλο στην εγκαθίδρυση του βιβλίου ως του κατεξοχήν πολιτισμικού αγαθού παραγωγής και διάδοσης της γνώσης. Οι θεσμικές υποδομές της επιστημονικής επικοινωνίας –βιβλιοθήκες, πανεπιστήμια, ακαδημαϊκά περιοδικά, συνέδρια, έρευνες, διδασκαλία και σπουδές– καθώς και οι κοινωνικές σχέσεις και ιεραρχίες που όλα αυτά συνεπάγονται, τόσο εντός της ακαδημαϊκής κοινότητας, όσο και μεταξύ της

ακαδημίας και της δημόσιας σφαίρας, έχουν συγκροτηθεί γύρω από τις λογικές του βιβλίου και του έντυπου λόγου.

Αναδρομικά, βλέπουμε καλύτερα το κατά πόσο οι προκαταλήψεις του [βιβλιοκεντρισμού \(librocentrism\)](#) έχουν διαμορφώσει τις ιδέες μας για τη γνώση. Το βιβλίο, για παράδειγμα, συμβολίζει την «ολότητα» της γνώσης (αρκεί να αναλογιστούμε την περίπτωση της Βίβλου – του πρώτου βιβλίου που εκδόθηκε από τον Γουτεμβέργιο – και εκφράσεις όπως «το βιβλίο της ζωής»). Έχει επίσης θεμελιώσει βασικές αντιλήψεις, όπως το ότι η πληροφορία βρίσκεται σε *σπάνη*, ότι η γνώση μπορεί να εμπορευματοποιείται (το βιβλίο ως προϊόν που πωλείται, τα bestseller) και ότι η ανάγνωση και η μάθηση ακολουθούν γραμμική πορεία και οδηγούν στη σταδιακή τελειοποίηση της γνώσης προς συγκεκριμένες, προκαθορισμένες κατευθύνσεις. Το διαδίκτυο, από την άλλη, αναδεικνύει την *αφθονία* της πληροφορίας και τους τρόπους με τους οποίους η γνώση αναδύεται μέσα από απρόβλεπτες διαδικασίες πλοήγησης, συσχέτισης και δημιουργίας, στις οποίες καλείται να εμπλακεί ενεργά ο χρήστης. Φυσικά, η νέα αυτή συνθήκη δεν οδηγεί αυτόματα σε κάποια ουτοπία της ελεύθερης έκφρασης και εφευρετικότητας. Καθορίζεται από άλλους περιορισμούς και νέες ιδεολογίες (περί συμμετοχικότητας, συνδεσιμότητας, διαφάνειας, ριζωματικών και οριζόντιων σχέσεων) που ενώ ακούγονται «θετικές», όπως θα δούμε, συχνά συνεπάγονται νέες μορφές εξουσίας. Το βασικό σημείο που θέλουμε να τονίσουμε είναι ότι προηγούμενα σχήματα γραφής, έρευνας και διδασκαλίας, συνδεδεμένα με τη κουλτούρα του βιβλίου, έχουν φτάσει στα όριά τους, και θεωρούμε ότι πρέπει να κινηθούμε μέσα σε αυτό το νέο πλαίσιο, συνειδητά, κριτικά και δημιουργικά.

Εικόνα 2.11: Το βιβλίο ως (απλώς μια) εκτύπωση. Το Espresso Book Machine (2006) για βιβλία «κατά παραγγελία» (print-on-demand).
Δημιουργός: Politics and Prose Bookstore. Άδεια CC BY-SA 2.0. Πηγή: [Flickr](#)

Φυσικά, τα συμφέροντα -οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά- πίσω από τη διατήρηση του βιβλιοκεντρικού μοντέλου, έστω και μέσα από το προαναφερόμενο ψηφιακό λήφτινγκ, είναι πολλά. Το παράδειγμα του Τύπου είναι ενδεικτικό. Όπως έχει παρατηρήσει ο θεωρητικός των μέσων Κλάι Σέρκι (Clay Shirky) (2009), [η κοινωνία δεν χρειάζεται εφημερίδες, αλλά δημοσιογραφία](#). Ωστόσο, με τις ανακατατάξεις που έφερε η ψηφιακή τεχνολογία, οι μεγάλες εταιρείες του χώρου προσπάθησαν με κάθε τρόπο να διασώσουν τις εφημερίδες. Εν τούτοις, με τα δικτυωμένα ψηφιακά μέσα η τεράστια δυσκολία και συνθετότητα, αλλά και το κόστος της δημοσιοποίησης πολιτισμικών τεχνουργημάτων (λόγος, μουσική, εικόνες), δεν αποτελούν πλέον προβλήματα. Επομένως, η κρίση των εφημερίδων, όπως και η αντίστοιχη κρίση στη μουσική βιομηχανία, δεν αφορά πρωτίστως τη δημοσιογραφία

και την ενημέρωση (ή στην περίπτωση της μουσικής βιομηχανίας, τη μουσική και τη δημιουργικότητα), αλλά τις ίδιες τις εταιρείες και την οικονομική επιβίωσή τους.

Επιστρέφοντας στον χώρο του πανεπιστημίου: τα διαδικτυακά μαθήματα, παρομοίως, έχουν προσεγγιστεί από διοικητική άποψη ως μέσο επέκτασης του παλιού μοντέλου της διδασκαλίας, τυλιγμένο σε ψηφιακό μανδύα. Συχνά τα μαθήματά αυτά αναπαράγουν τη λογική της γραμμικής μάθησης (ακολουθούν ένα syllabus που προδιαγράφει την τελειοποίηση ενός πεδίου γνώσης κατά τη διάρκεια του εξαμήνου) και προϋποθέτουν την πρωτοκαθεδρία της διδασκαλίας με επίκεντρο τον/την καθηγητή/τρια που «παραδίδει» γνώση μέσω διάλεξης. Τα διαδικτυακά μαθήματα, ως νέα εκπαιδευτικά «προϊόντα» (έτσι αποκαλούνται συνήθως), μπορούν να ενσωματωθούν στον κορμό του επιχειρησιακού μοντέλου των πανεπιστημίων, χωρίς να διαταράζουν τις υπάρχουσες προβληματικές ισορροπίες του, ενίοτε δε, μπορεί και να τις ενισχύουν. Για παράδειγμα, στα διαδικτυακά μαθήματα των ελίτ αμερικάνικων πανεπιστημίων αναδεικνύεται μια σχεδόν νοσταλγική αναπαράσταση της πανεπιστημιακής ζωής του παρελθόντος. Με αυτόν τον τρόπο, οι «ηθοποιοί» -οι χαρισματικοί καθηγητές-superstars με όλα τα προνόμια της μονιμότητας- συσκοτίζουν την πραγματικότητα της συρρίκνωσης των νέων προσλήψεων και την εκτεταμένη εκμετάλλευση της επισφαλούς εργασίας των συμβασιούχων διδασκόντων.

Αντίθετα με την επιφανειακή διαδικασία του ψηφιακού λήφτινγκ, στις ψηφιακές ανθρωπιστικές σπουδές επιχειρείται μια εκ βάθους αναθεώρηση του βιβλιοκεντρικού μοντέλου παραγωγής και μετάδοσης της επιστημονικής γνώσης, η οποία θίγει όλες τις πτυχές της ακαδημαϊκής ζωής:

• **Συνεργατικά σχήματα έρευνας.** Στο βιβλιοκεντρικό μοντέλο γνώσης, η/ο επιστήμονας ως μονάδα ανέβαινε ένα-ένα τα σκαλοπάτια της μάθησης, με στόχο την παραγωγή ενός δικού της/του βιβλίου (ή βιβλίων) και την ανάδειξη της/του σε αυθεντία. Φυσικά, σε κάθε φάση αυτής της διαδρομής λάμβαναν χώρα ουσιαστικές μορφές δικτύωσης και ανταλλαγής απόψεων με άλλους επιστήμονες, καθιστώντας την ανάπτυξη της γνώσης μια συλλογική διαδικασία. Ωστόσο, η κουλτούρα της μυστικότητας, της ιδιοκτησίας και του ανταγωνισμού, καθώς και η απόσταση που χώριζε τον ακαδημαϊκό από τον δημόσιο λόγο, ενίσχυε την αίσθηση της κλειστότητας της γνώσης και του στάτους του ατομικού ερευνητή ως «ειδικού». Στις ψηφιακές ανθρωπιστικές σπουδές οι πρακτικές της συνεργασίας είναι δομικά διευρυμένες. Μεγάλης κλίμακας ερευνητικά προγράμματα απαιτούν νέου τύπου μοντέλα έρευνας και δημιουργίας που διευρύνουν και διαμορφώνουν μια νέα «πανεπιστημιακή κοινότητα», εμπλέκοντας φοιτήτριες και φοιτητές, αλλά και το κοινό. Επεκτείνουν τη διεπιστημονικότητα πέρα από συνηθισμένους χώρους (όπως άλλες ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες) σε νέες και ουσιαστικές μορφές συνεργασίας με προγραμματιστές και καλλιτέχνες .

Φυσικά, η επιτυχία αυτών των εγχειρημάτων δεν προδιαγράφεται από τη μορφή τους. Το να υποστηρίξουμε κάτι τέτοιο θα ήταν ένα είδος τεχνολογικού ντετερμινισμού. Το ζήτημα δεν είναι εργαλειακό (δεν αφορά δηλαδή την εφαρμογή νέων τεχνολογιών), αλλά θεωρητικό και πολιτικό. Αφορά πρωτίστως την προβληματοποίηση των αυτονόητων κατηγοριών (του μοναχικού ερευνητή, της ειδίκευσης, του κατακερματισμού και της ιεράρχησης της γνώσης) και την αναζήτηση νέων και πολλαπλών διαδρομών σκέψης και δημιουργικότητας.

• **Από την τάξη στο εργαστήριο.** Από τη στιγμή που οι φοιτήτριες και φοιτητές εμπλέκονται στην ερευνητική διαδικασία, κλονίζεται το μοντέλο της «παράδοσης» ενός δεδομένου κανόνα (canon) γνώσης από τον καθηγητή-ειδικό στον φοιτητή-μαθητευόμενο. Η αίθουσα διαλέξεων αποτελεί κληρονομιά του [σχολείου-εργοστασίου](#) (αλυσίδα μαθημάτων, απαίτηση αναγκαστικής παρουσίας, συγκεκριμένες κατανομές σωμάτων στον χώρο, έλεγχος του χρόνου) και προωθεί τη διαδικασία της μάθησης μέσω πειθαρχίας, και όχι μέσω δημιουργίας. Στις ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες, όπου τα μαθήματα πιθανόν να έχουν μεταφερθεί από την αίθουσα διδασκαλίας με τα κλασικά έδρανα και πίνακες σε κάποιο εργαστήριο υπολογιστών ή άλλο σεμιναριακό χώρο (χωρίς αυτό βέβαια να αποτελεί αυτοσκοπό), το μάθημα νοείται περισσότερο ως ανοικτή διαδικασία μάθησης και πειραματισμού, χωρίς προκαθορισμένους στόχους. Φυσικά, οι τεχνολογίες ΤΠΕ επιτρέπουν και τη δυναμικοποίηση του μαθήματος, δημιουργώντας ευκαιρίες για ποικίλες μορφές επικοινωνίας και έκφρασης, πέρα από την [παρωχημένη χωροχρονική σύμβαση της τάξης](#).

Οι ψηφιακές ανθρωπιστικές σπουδές, δηλαδή, συγκρούονται μετωπικά με υφιστάμενα βιβλιοκεντρικά εκπαιδευτικά συστήματα, συνηγορώντας υπέρ της ανάπτυξης νέων δεξιοτήτων (ψηφιακή εγγραμματοσύνη) και αναγνωρίζοντας τη δυναμική του φαινομένου της αυτομόρφωσης μέσω του διαδικτύου (διαδικτυακά φροντιστήρια σε μορφή video tutorial, YouTube ως μαθησιακή κοινότητα). Γι' αυτόν τον λόγο, συχνά προωθείται ακόμη και το *unschooling*, μια μορφή ελευθεριακής εκπαίδευσης που αμφισβητεί τους συμβατικούς θεσμούς εκπαίδευσης και καθοδηγείται από τα ενδιαφέροντα και τη βιωμένη εμπειρία των μαθητριών και μαθητών. Από τη σκοπιά αυτή, οι πανεπιστημιακές σπουδές μπορούν να θεωρηθούν ακόμα και παράγοντες «οπισθοδρόμησης», στις περιπτώσεις τουλάχιστον που αγνοούν τις δυνατότητες του νέου τεχνολογίου, επιμένοντας στην αναπαραγωγή των πειθαρχιών του βιβλιοκεντρικού μοντέλου. Όπως παροτρύνει ένας καθηγητής προσκεϊμένος στο DH: «Αγαπητοί φοιτητές, [μην αφήνετε το πανεπιστήμιο να αποσυνδέσει \(unplug\) το μέλλον σας](#)». Παρομοίως, ο ανθρωπολόγος Μάικλ Ουές (Michael Wesch) σε μια διάλεξη με τίτλο «[From Knowledgeable to Knowledge-able](#)» υποστηρίζει ότι σήμερα η πανεπιστημιακή εκπαίδευση πρέπει να υπερβαίνει τον παλιό στόχο να μορφώσει τις φοιτήτριες σε όρους γνώσης (knowledgeable) και να αποσκοπεί στο να τις καταστήσει ικανές να *κάνουν πράγματα* με τη γνώση (knowledge-able).

• **Νέες μορφές δημοσίευσης, επικοινωνίας και έκφρασης.** Δεδομένης της ριζικής κριτικής του βιβλίου από τις ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες, δεν μας εκπλήσσει ότι μια κεντρική τους πρόταση αφορά τον πειραματισμό με νέους τρόπους διάδοσης της γνώσης, νέες μορφές έκφρασης και νέα ακροατήρια (τα οποία σκοπεύουν να διευρύνουν το εξαιρετικά μικρό αναγνωστικό κοινό που ενδιαφέρεται για ακαδημαϊκά άρθρα και βιβλία) μέσω της εκτεταμένης χρήσης των διαδικτυακών τεχνολογιών (κοινωνικά δίκτυα, μπλογκ, βιντεο-διαλέξεις, πολυμεσικές εφαρμογές κ.λπ.). Δεν μιλάμε δηλαδή απλώς για την κυκλοφορία των άρθρων

Εικόνα 2.12: Σε μάθημα για τον Σαϊζπηρ στο πανεπιστήμιο Bryn Mawr στις Η.Π.Α., οι φοιτήτριες, με τη χρήση τρισδιάστατης αναπαράστασης του θεάτρου Globe και υποδύμενες περσόνες -χαρακτήρες από θεατρικά έργα, εξερευνούν τη σχέση μεταξύ των κειμένων και της ενσώματης εμπειρίας, της επιτέλεσης και της πρόσληψης του έργου στον συγκεκριμένο χώρο.

Δημιουργός: Laura Pedrick. Πηγή: [The New York Times](#)

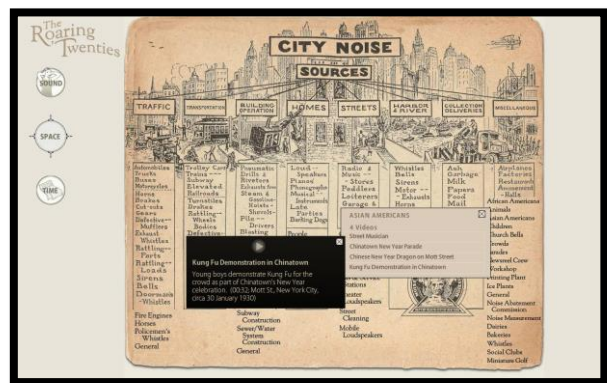
μας σε ψηφιακή μορφή ή, ακόμα, για την κατάθεση των βιβλίων μας σε μορφή e-pub ή PDF στο ψηφιακό αποθετήριο των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων ή των προγραμμάτων όπως το ΚΑΛΛΙΠΟΣ. Αντίθετα, στις ψηφιακές ανθρωπιστικές σπουδές προωθούνται τα λεγόμενα born-digital είδη λόγου: δηλαδή, μορφές κειμενικότητας που δεν προέρχονται από ένα αναλογικό πρωτότυπο και οι οποίες ταιριάζουν στις λογικές επικοινωνίας της ψηφιακής δημόσιας σφαίρας.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο αυτής της νέας προσέγγισης είναι ότι πριμοδοτείται ένα ήθος ανοικτότητας σχετικά με τη γνώση. Πέρα από την ανοικτή πρόσβαση που θα συζητήσουμε στη συνέχεια, ενθαρρύνεται η διάδραση με συναδέλφους και το ευρύτερο κοινό τόσο κατά τη διάρκεια της έρευνας όσο και κατά την παρουσίασή της. Για παράδειγμα, η συλλογή ιστορικών πηγών μπορεί να γίνεται μέσα από [crowdsourcing](#), δηλαδή μέσα από ένα κάλεσμα στο διαδικτυακό κοινό για συγκέντρωση υλικού (προσωπικές φωτογραφίες, μαρτυρίες για ένα ιστορικό συμβάν κ.ά.). Η καθημερινότητα της επιτόπιας έρευνας, επίσης, μπορεί να καταγραφεί μέσω ανοικτών σημειώσεων πεδίου με τη χρήση κοινωνικών μέσων δικτύωσης. Σε αρκετά συνέδρια χρησιμοποιείται όλο και πιο συχνά ένα ειδικό hashtag (#) για κοινωνικά δίκτυα, όπως το Twitter, ώστε να δημιουργηθούν ροές συζήτησης και πληροφόρησης που είναι εναλλακτικές, διανεμημένες και πολυφωνικές (που μπορεί να σημαίνει και παράλληλοι μονόλογοι, κακοφωνία κ.ο.κ.). Μάλιστα, αυτό το είδος παρασκηνιακού καναλιού ([backchannel](#)) συνάδει με πρακτικές σχολιασμού που έχουν επικρατήσει στην καθημερινή ψηφιακή ζωή (π.χ. σχολιασμός και διάλογος αναφορικά με δημοφιλείς σειρές, πολιτικά ντιμπέιτ, μεγάλα αθλητικά γεγονότα κ.λπ.). Τέλος, στη θέση της αυθεντίας του ειδικού και του συγγραφέα, που ελέγχει πεδία γνώσης και παράγει συνεχώς νέα δεδομένα, αναγνωρίζεται η σημασία του ρόλου της [επιμελήτριας \(curator\)](#) η οποία συγκεντρώνει, οργανώνει και συνθέτει πληροφορίες, πηγές, αναλύσεις και βιβλιογραφίες, συνδέοντας ιδέες και ερευνητές γύρω από μια συλλογική διαδικασία παραγωγής και διάδοσης γνώσης.

• **Από τη γλώσσα στον κώδικα, από το διάβασμα και την κριτική στη δημιουργία και την κατασκευή.** Η δημοσίευση στις ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες μπορεί να πάρει τη μορφή μιας βάσης δεδομένων, που επιτρέπει στον χρήστη να κάνει αναζητήσεις με συγκεκριμένες παραμέτρους. Τα ερευνητικά πρότζεκτ μπορούν επίσης να δημιουργήσουν μια οπτικοποίηση (visualization) των δεδομένων ή κάποιου άλλου είδους πολυμεσική παραγωγή (που εκμεταλλεύεται την ενσωμάτωση εικόνων, βίντεο και ήχου στο κείμενο). Αυτές οι εργασίες έχουν διαμορφωθεί συλλογικά και είναι ανοικτές σε διαφορετικές χρήσεις και αναγνώσεις από το κοινό.

Μια επίμαχη θέση στις ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες είναι αυτή που ισχυρίζεται ότι για να μπορεί να παράγει τέτοια έργα η ψηφιακή ουμανίστρια πρέπει η ίδια να γνωρίζει προγραμματισμό. Ο κριτικός λογοτεχνίας Στέφεν Ράμσει (Stephen Ramsay) (2011), ο οποίος στηρίζει αυτή τη θέση, βλέπει [το «χτίζει» ως μια νέα ερμηνευτική](#). Όπως ισχυρίζεται, στο πλαίσιο των ανθρωπιστικών επιστημών, έχουμε εξασκηθεί επαρκώς στο να επιτελούμε κριτικές αναγνώσεις. Αναφερόμενος στο παράδειγμα των χαρτών, παρατηρεί ότι έχουμε μάθει πως να τους αναλύουμε ως πολιτισμικά κείμενα, τα οποία καταδεικνύουν αποικιοκρατικές ιδεολογίες, πολιτισμικές επιθυμίες, εθνικές ταυτότητες κ.ά. Κατά τον Ράμσει, όμως, η «δημιουργία» ενός ψηφιακού χάρτη αποτελεί μια ποιοτικά διαφορετική εμπειρία, η οποία παράγει γνώσεις που δεν μπορούν να αποκτηθούν με άλλο τρόπο.

Η θέση αυτή, προφανώς, βασίζεται σε μια προβληματική διάκριση μεταξύ της γραφής ως παθητικής/κριτικής διαδικασίας και της δημιουργίας ενός ψηφιακού προϊόντος ως ενεργητικής/παραγωγικής εργασίας. Το «χτίζει» επίσης κουβαλάει τις θετικές συνδηλώσεις της εφευρετικής και ριζοσπαστικής κουλτούρας των χάκερ και του DIY (do-it-yourself). Η παρέμβαση του Ράμσει όμως παραμένει χρήσιμη, ιδιαίτερα εφόσον διαπιστώνουμε την απουσία συζήτησης στους ανθρωπολογικούς κύκλους σχετικά με την

Εικόνα 2.13: Η Νέα Υόρκη στη δεκαετία του 1920. **Δημιουργοί:** Emily Thompson & Scott Mahoy. Άδεια: CC BY 3.0. Πηγή: [Vectors Journal](#)

Εικόνα 2.14: Χαρτογραφώντας το τέλος της δουλειάς στις Η.Π.Α. Η εφαρμογή επιτρέπει στον χρήστη να εντοπίσει σχέσεις μεταξύ διαφορετικών δρώντων υποκειμένων (αστυνομικοί, στρατιώτες, δούλοι) στον γεωγραφικό χώρο.

Δημιουργοί: Scott Nesbit (University of Georgia) & Edward L. Ayers (University of Richmond). Πηγή: [Visualizing Emancipation](#)

απόκτηση γνώσης προγραμματισμού. Κι αυτό μάλιστα σε αντίφαση με την παλαιότερη εμμονή της ανθρωπολογίας σχετικά με την ανάγκη εκμάθησης των γλωσσών του πεδίου (field languages).

Για παράδειγμα, μας κάνει αρνητική εντύπωση ότι από πρόσφατο εθνογραφικό εγχειρίδιο για έρευνα σε δυνητικούς κόσμους (Boellstorff et al., 2012) απουσιάζει η επισήμανση ότι μια τέτοια γνώση θα επέτρεπε τη μελέτη της αρχιτεκτονικής των εφαρμογών και, κατ' επέκταση, την προσέγγισή τους ως πολιτισμικών τεχνουργημάτων. Η έμφαση του συγκεκριμένου εγχειριδίου δίδεται σε αναμενόμενες συμβουλές για τη διεξαγωγή συνεντεύξεων και συμμετοχικής παρατήρησης σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Οι «τεχνικές» συμβουλές περιορίζονται σε πληροφορίες σχετικά με διαδικασίες μετατροπής των διαδικτυακών πρακτικών σε διαχειρίσιμες μορφές κειμενικότητας (καταγραφή βίντεο και chat, screenshots κ.ά.), ενώ μέθοδοι όπως το data mining («εξόρυξη» δεδομένων), που αναλύουν δεδομένα με ειδικούς αλγόριθμους, αποσκοπώντας στον εντοπισμό γνώσης μέσω της διάγνωσης πληροφοριών και προτύπων, απορρίπτονται ρητά για να διατηρηθούν το κύρος και η αξία της «ποιοτικής» εθνογραφικής μεθόδου (36-7).

Θεωρούμε πως τέτοιες γενικευμένες διακρίσεις μεταξύ ποιοτικού-ποσοτικού είναι εξαιρετικά προβληματικές. Όχι μόνο τοποθετούν καθετί τεχνολογικό στην «ύποπτη» κατηγορία του ποσοτικού, αλλά προϋποθέτουν την «ανθρώπινη» υπόσταση της υποκειμενικότητας, πριμοδοτώντας τη φιγούρα της αναστοχαστικής ερευνητριας-παρατηρήτριας ως ένα είδος «αναχώματος» στην τεχνολογικοποίηση του κόσμου. Πρόκειται, δηλαδή, για μια ηθικολογική θέση, που ουσιαστικά μας εμποδίζει να κατανοήσουμε νέες διαδικασίες συγκρότησης της υποκειμενικότητας στην μετα-ανθρώπινη συνθήκη και τη στροφή προς μια νέα οντολογία των δεδομένων (datalogical turn).

Οι νέες οντολογίες της βάσης δεδομένων (Datalogical Turn)

Όπως έχουν παρατηρήσει η κοινωνιολόγος Πατρίσια Κλωφ ([Patricia Clough](#)) και οι συνεργάτες της (2015), το ζητούμενο για τους κοινωνιολόγους στην ψηφιακή συνθήκη δεν είναι να σπεύσουν να μάθουν τεχνικές όπως το data mining για να δουλέψουν με «μεγάλα δεδομένα» -ή τουλάχιστον κάτι τέτοιο δεν πρέπει να θεωρηθεί αυτοσκοπός.

Πρωτίστως, κατά την άποψή τους, οι κοινωνιολόγοι θα έπρεπε να αναλογιστούν πώς οι βάσεις δεδομένων και οι νέες τεράστιες δυνατότητες των αλγορίθμων για την επεξεργασία των δεδομένων συνάδουν με το «ιστορικό υποσυνείδητο» της κοινωνιολογίας ως επιστήμης της στατιστικής. Σε αντίθεση με την ανθρωπολογία, η στροφή της εν λόγω επιστήμης προς ποιοτικές μεθοδολογίες με επίκεντρο τον αναστοχαστικό παρατηρητή είναι σχετικά πρόσφατη.

Στο θεωρητικό επίπεδο, επομένως, υπογραμμίζουν τη σημασία της ανάδυσης μιας νέας οντολογίας των δεδομένων (datalogical turn) -κάτι που βλέπουμε σε διαδικασίες όπως το livestreaming και το lifetracking- και την ανάγκη κατανόησης των συσχετιζόμενων μετασχηματισμών αναφορικά με τη συγκρότηση της υποκειμενικότητας.

Εικόνα 2.15: Οθόνες με δεδομένα από εφαρμογή life tracking
Δημιουργός: Julius Huijnk. Πηγή: [juliushuijnk.nl](#)

Εικόνα 2.16: «Ψηφιακή ιχνήλατηση». Συσκευή life tracking.
Δημιουργός: Intel Free Press.
Άδεια: CC BY-SA 2.0. Πηγή: [Wikimedia Commons](#)

Χωρίς να κάνουμε φετίχ την τεχνολογική γνώση, θεωρούμε ότι βασικές γνώσεις προγραμματισμού και άλλων σχετικών τεχνικών, που καθιστούν εφικτή την ανάγνωση γλωσσών προγραμματισμού και την ανάλυση βάσεων δεδομένων, έχουν να προσφέρουν πολλά στην πολιτισμική προσέγγιση των διαδικτυακών τεχνολογιών. Αυτό δεν σημαίνει ότι κάθε εθνογράφος πρέπει απαραίτητα να μάθει προγραμματισμό και να κάνει data mining (αυτό εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις υποθέσεις εργασίας και τα ερωτήματα της έρευνας), ωστόσο, ο εκ των προτέρων αποκλεισμός τέτοιων μεθόδων και τεχνικών ως μη ανθρωπολογικών είναι προβληματικός. Το θέμα, δηλαδή, δεν είναι πρωτίστως τεχνικό, αλλά βαθιά θεωρητικό, επιστημολογικό και πολιτικό.

3. Η ανθρωπολογία ως επιστήμη δεν έχει εμπλακεί ιδιαίτερα στις συζητήσεις και δράσεις των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών, οι οποίες έχουν αναπτυχθεί κυρίως σε τμήματα λογοτεχνίας και σε μικρότερο βαθμό σε τμήματα ιστορίας. Ένας βασικός λόγος για τη [θερμή αποδοχή αυτής της προβληματικής στη λογοτεχνική κριτική](#) σχετίζεται με το γεγονός ότι η γραπτή κειμενικότητα προσφερόταν για επεξεργασία ακόμα και από τους πρώιμους υπολογιστές (σε αντίθεση με εικόνες, ήχο, βίντεο). Πιο σημαντικό όμως είναι το γεγονός πως η μακρά παράδοση της λογοτεχνικής κριτικής στην ανάγνωση πολιτισμικών κειμένων και η

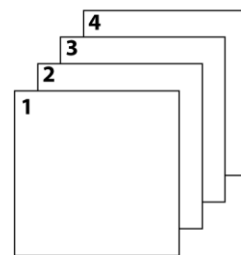
βαθιά εμπλοκή της με τις πολιτισμικές σπουδές (cultural studies) είχαν στρώσει το έδαφος για την ερμηνευτική της πληροφορικής, του λογισμικού και του κώδικα ως πολιτισμικών τεχνουργημάτων.

Εν τούτοις, θα ήταν λάθος να υποθέσουμε ότι η ανθρωπολογία δεν είχε επαφή με τον χώρο του προγραμματισμού και της πληροφορικής στο παρελθόν, κρίνοντας από τη σημερινή περιορισμένη σχέση της με τα συγκεκριμένα πεδία. Όπως μαρτυρά ο συλλογικός τόμος του 1965 *The Use of Computers in Anthropology*, τον οποίο επιμελήθηκε ο γνωστός ανθρωπολόγος της γλώσσας Ντελ Χάιμς (Dell Hymes), οι ανθρωπολόγοι πήραν πράγματι ενεργό μέρος στο πρώιμο Παράδειγμα του humanities computing.

Η ανθρωπολογία χαρακτηρίζεται από πληθωρική αφηγηματική κειμενικότητα. Βρίσκεται πιο κοντά στις ανθρωπιστικές επιστήμες από ό,τι, για παράδειγμα, η κοινωνιολογία, η οποία ως η κατεξοχήν κοινωνική επιστήμη έχει ως μεθοδολογική αρχή τη στατιστική (δηλαδή, την επιστήμη καταγραφής και αριθμητικής διαχείρισης των πληθυσμών στο πλαίσιο του νεωτερικού κράτους). Η εθνογραφία, αντιθέτως, αποτελεί περισσότερο συνέχεια των παλαιότερων Ευρωπαϊκών παραδόσεων γραφής για τον «Άλλο» και το «Αλλού» (ταξιδιωτική γραφή, φιλοσοφικές ουτοπίες, υποθετική ιστορία) (Trouillot, 1991). Στις καταστατικές δηλώσεις του για την εθνογραφική μέθοδο, ο Μπρόνισλαβ Μαλινόφσκι παρομοίασε τον ανθρωπολόγο με τον ιστορικό των λαών χωρίς γραφή, η δουλειά του οποίου ήταν η παραγωγή ενός αρχείου, κατά το δυτικό φιλολογικό πρότυπο της επιγραφίας: ένα «corpus inscriptionum». Ο άλλος «πατέρας» της ανθρωπολογίας, ο Φρανς Μπόας (Franz Boas), ήταν επίσης γνωστός για τις καταγραφές προφορικών κειμένων των «ιθαγενών» (native texts) -δηλαδή μύθων, παραμυθιών, παροιμιών, τραγουδιών, θρησκευτικών λόγων κ.ά.- οι οποίες υπολογίζονται σε σχεδόν 4000 σελίδες. Εν ολίγοις, οι ανθρωπολόγοι στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα είχαν συγκεντρώσει μεγάλο όγκο κειμενικού/γλωσσικού υλικού και στη μεταπολεμική περίοδο η προοπτική διαχείρισης και ανάλυσής του με τη βοήθεια των υπολογιστών φάνταζε πολλά υποσχόμενη. Στο απόγειο του θετικισμού, και ενσωματώνοντας κάθε αποικιακή διάθεση περιγραφής και καταγραφής του κόσμου, το 1949 δημιουργήθηκε μια μεγαλεπήβολη βάση δεδομένων εθνογραφικής πληροφορίας, το Collection of Ethnography του Human Relations Area Files, ενώ στη δεκαετία του 1960 έγιναν πειραματισμοί με τη χρήση των υπολογιστών για τη σύγκριση και συσχέτιση πολιτισμικών πληροφοριών από κοινωνίες ανά τον κόσμο, με βάση ποικίλες μεταβλητές.

Ένας άλλος σταθμός στη σχέση της ανθρωπολογικής ανάλυσης και πληροφορικής που αξίζει να σημειώσουμε είναι ο δομισμός του Κλοντ Λέβι-Στρώς (Claude Lévi-Strauss). Σε αυτή τη θεωρία μπορούμε να παρατηρήσουμε μια ομοιότητα μεταξύ της ψηφιακότητας (η διαλεκτική μεταξύ 0 και 1, που αποτελεί τη βάση της λειτουργίας των υπολογιστών) και της θεωρίας των δυαδικών και αντιθετικών σχέσεων, που ο δομισμός θεωρούσε ως βασική αρχή οργάνωσης του πολιτισμού. Ο Λέβι-Στρώς εφάρμοσε τη δομιστική θεωρία του, όχι σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα (κατά το πρότυπο της βρετανικής κοινωνικής ανθρωπολογίας), αλλά σε μια ιδεατή βάση δεδομένων, η οποία απαρτιζόταν και από προϋπάρχον υλικό άλλων ανθρωπολόγων, όπως των προαναφερόμενων καταγραφών του Μπόας. Αυτή η βάση δεδομένων αποτέλεσε τη βασική πηγή για τη μελέτη του αναφορικά με τους μύθους. Στις περιγραφές του, τα *μυθήματα* (mytheme), τα οποία αποτελούν επιμέρους μονάδες των μύθων που μπορούν να αποσπαστούν από τη γραμμικότητα της αφήγησης, μοιάζουν με διάτρητες κάρτες (punch cards). Η αναζήτηση στη βάση δεδομένων της εθνογραφικής γνώσης επιτρέπει τη συσχέτιση αντίστοιχων μονάδων, «διαλύοντας» την αφηγηματική συνοχή και την υποτιθέμενη πολιτισμική ιδιαιτερότητα των μύθων. Παρά το γεγονός ότι ο Λέβι-Στρώς έγραφε για τα οφέλη της πιθανής χρήσης υπολογιστών IBM στην επεξεργασία των ανθρωπολογικών δεδομένων, οι υπολογιστές εν τέλει δεν χρησιμοποιήθηκαν από τον ίδιο. Ωστόσο, η *ιδέα* του υπολογιστή, της βάσης δεδομένων και των αλγόριθμων αποτελούσε για τον ίδιο [βασική μεταφορά για την εννοιολόγηση του πολιτισμού](#).

Με την ερμηνευτική στροφή της συμβολικής ανθρωπολογίας και την κριτική του δομισμού στο πλαίσιο της μεταδομιστικής θεωρίας, η ανθρωπολογία απομακρύνεται από αυτήν την πρώιμη μετα-ανθρώπινη προσέγγιση, αποκηρύσσει emphatically το φλερτ της με τις φυσικές επιστήμες και στρέφεται προς μια πιο ανθρωποκεντρική, λογοκεντρική κατεύθυνση. Οι γραπτές καταγραφές των ανθρωπολόγων δεν νοούνται πια ως συνονθύλευμα δεδομένων σε μια ιδεατή βάση παγκόσμιων εθνογραφικών γνώσεων, διαθέσιμων για αναδιάταξη και συσχέτιση με άλλο υλικό, ούτε ως θραύσματα πολιτισμικής κληρονομιάς ή, κατά τη διατύπωση του Έλληνα λαογράφου Νικολάου Πολίτη, ως «μνημεία λόγου», αλλά ως αναπόσπαστο

Εικόνα 2.17: Η απεικόνιση των καρτών για την καταγραφή μονάδων των μύθων. Κλοντ Λέβι-Στρώς, «A Structural Study of Myth» (1955).

μέρος του ερμηνευτικού κειμένου του ίδιου του εθνογράφου-συγγραφέα. Ενδεικτικός είναι ο τίτλος του βιβλίου *Works and Lives: The Anthropologist As Author* (1988) [Έργα και Βίος: Ο Ανθρωπολόγος ως Συγγραφέας], του Αμερικανού ανθρωπολόγου Κλίφορντ Γκέρτζ (Clifford Geertz) (2003), βασικού εισηγητή της εθνογραφίας ως λογοτεχνικής «ανάγνωσης» του πολιτισμού και της «πυκνής περιγραφής» της εκάστοτε πολιτισμικής κατάστασης μέσα από το συγγραφικό έργο του ανθρωπολόγου. Παρά τη μεταγενέστερη κριτική και απομάκρυνση της ανθρωπολογίας από την ερμηνευτική προσέγγιση, στο μεθοδολογικό επίπεδο ψήγματά της φαίνεται να παραμένουν με λανθάνοντες τρόπους. Ως αποτέλεσμα, όχι μόνο συσκοτίζεται [η μακρά ιστορία της ανθρωπολογικής εμπλοκής με υπολογιστές](#), αλλά επίσης εμπεδώνεται η καχυποψία των «μεγάλων δεδομένων», των μη-αφηγηματικών μορφών λόγου και της μετα-ανθρώπινης προσέγγισης στην εθνογραφική έρευνα.

Μέχρις στιγμής τα ανθρωπολογικά ερευνητικά προγράμματα που συμβαδίζουν με το πνεύμα των ψηφιακών ανθρωπιστικών σπουδών, παραμένουν λίγα. Ωστόσο, όπως θα συζητήσουμε στο τέλος του συγγράμματος, θεωρούμε ότι υπάρχουν ενδιαφέρουσες προοπτικές για την ανθρωπολογική εμπλοκή -ή επαν-εμπλοκή- στη συζήτηση των ψηφιακών ανθρωπιστικών σπουδών.

Κλείνοντας, πρέπει να σημειώσουμε ότι παράλληλα με τα παραπάνω έχουν ήδη εμφανιστεί και οι πρώτες κριτικές αναφορικά με τις ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες. Πράγματι, το να αποσκοπεί κάθε ερευνητικό πρότζεκτ στην κατασκευή μιας βάσης δεδομένων ή στη δημιουργία μιας εφαρμογής (κάτι τέτοιο μοιάζει να επιβάλλεται σήμερα για να πετύχει κανείς χρηματοδότηση) δεν αποτελεί από μόνο του εγγύηση ούτε της πρωτοτυπίας του, ούτε της κριτικής του προσέγγισης. Στην ανθρωπολογία, τέτοιες εφαρμογές των νέων τεχνολογιών μάλιστα θα μπορούσαν να έχουν ως αποτέλεσμα την επιστροφή σε παλαιότερα προβληματικά οράματά της, όπως αυτό των προαναφερόμενων Human Relation Area Files, που αποσκοπούσε στην κατασκευή βάσεων δεδομένων εθνογραφικού υλικού ανά γεωγραφική περιοχή. Στο άλλο άκρο, υλοποιούνται πρότζεκτ στο πλαίσιο των οποίων η έμφαση έχει δοθεί στον εντυπωσιασμό στην οθόνη. Κατ' αυτόν τον τρόπο διατρέχουμε τον κίνδυνο οι τεχνολογικές προδιαγραφές και οι δεξιότητες σχεδιασμού και προγραμματισμού να υπερισχύουν της πολιτισμικής ανάλυσης.

Όπως συζητήσαμε παραπάνω, βασικό διακύβευμα στη συζήτηση για τις νέες τεχνολογίες είναι η αναστοχαστικότητα στο επιστημολογικό επίπεδο και όχι η αδιάκριτη απόκτηση νέων τεχνολογικών εργαλείων. Πρέπει, επίσης, να ομολογήσουμε ότι μας προβληματίζει η θερμή θεσμική αποδοχή του εν λόγω Παραδείγματος, δεδομένου ότι μοιάζει να συνάδει σε αρκετά σημεία με την ατζέντα του επιχειρηματικού πανεπιστημίου (ανοικτότητα προς τη δημόσια σφαίρα, συνεργατικότητα, μεγάλα δεδομένα, σχέση με τη γνωσιακή οικονομία και τις εταιρείες πληροφορικής, εξ αποστάσεως εκπαίδευση κ.λπ.). Κριτικές φωνές μέσα από την κοινότητα των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών υπενθυμίζουν την [απολίτικη παράδοση των humanities computing](#), η οποία αναπτύχθηκε μαζί με τη βιομηχανία της πληροφορικής, χωρίς ωστόσο να συνομιλεί με τις έντονα πολιτικοποιημένες πολιτισμικές σπουδές και, γενικότερα, με τα καυτά κοινωνικά διακυβεύματα των δεκαετιών του 1960 και του 1970. Σήμερα είναι οι Σπουδές των Νέων Μέσων που μοιάζουν να συνεχίζουν την παράδοση της πολιτισμικής κριτικής, η οποία ανέδειξε και πολιτικοποίησε τους φυλετικούς, έμφυλους και σεξουαλικούς αποκλεισμούς των ανθρωπιστικών επιστημών (ως κληρονομιά των «πεθαμένων, λευκών ανδρών»), συνδυάζοντας την κριτική θεωρία, την ακτιβιστική ατζέντα (hactivism) και τις καλλιτεχνικές περφόρμανς στις προσεγγίσεις των νέων τεχνολογιών. Οι ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες, απεναντίας, φαίνεται να επικεντρώνονται προς το παρόν στην κριτική αναθεώρηση της υλικότητας των μέσων, των μεθόδων και των τεχνολογιών των ανθρωπιστικών επιστημών και στη δημιουργική επεξεργασία των υπαρχόντων αρχείων. Ωστόσο, μια άλλη άποψη υποστηρίζει ότι οι ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες δεν είναι ο απολίτικ ξάδελφός των πολιτισμικών σπουδών, αλλά ότι [διαδέχονται τις πολιτισμικές και μετα-αποικιακές σπουδές](#), προσθέτοντας ένα επιπλέον πεδίο κριτικής των σχέσεων γνώσης/εξουσίας και αποσταθεροποιώντας ακόμη περισσότερο το οικοδόμημα των ανθρωπιστικών σπουδών.

Όπως και να 'χει, στην Ελλάδα απέχουμε πολύ από το να έχουμε «κουραστεί» να ακούμε για τις ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες. Στο πλαίσιο του ελληνικού πανεπιστημίου, αλλά και των χαμηλότερων βαθμίδων του εκπαιδευτικού συστήματος, χρειάζεται μέχρι και σήμερα να δίνει κανείς μάχη με τον ιστορισμό της φιλολογίας του 19ου αιώνα. Παρομοίως, η ανθρωπολογία, όπως είδαμε, έχει περιφερειακή συμμετοχή στις πρόσφατες αυτές συζητήσεις (μια ακόμα απόδειξη -και εξήγηση- της αδράνειας σχετικά με την ανάπτυξη του πεδίου της ψηφιακής εθνογραφίας). Ωστόσο, η ανθρωπολογία κουβαλάει το φορτίο μιας έντονα κειμενικής επιστήμης και μπορεί ποικιλοτρόπως να ωφεληθεί από την προβληματοποίηση των μεθόδων και πρακτικών της. Τέλος, το προνόμιο της «ανέντακτης» θέσης μας στις διάφορες συμμαχίες και παρέες που έχουν δημιουργηθεί γύρω από αυτά τα θέματα, μαζί με τη βιωμένη εμπειρία μιας πολύ

συγκεκριμένης τοπικής τεχνολογικής συνθήκης, μας επιτρέπει, θεωρούμε, να συνδυάζουμε στρατηγικά τις πιο κριτικές θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις.

2.3. Η ψηφιακή πληροφορία ως υλικότητα

Έχουμε μάθει να προσεγγίζουμε τα κείμενα αφαιρετικά, με τρόπο που τα «βγάξει από τις σελίδες» τους. Συνήθως -ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που μιλάμε για λογοτεχνία- αποδίδουμε στο κείμενο μια υπερβατική διάσταση που εστιάζει στο λογοτέχνημα, και όχι στις κοινωνικές και υλικές συνθήκες παραγωγής και διάδοσης του. Εντούτοις, οι νέες συγκριτικές μελέτες των μέσων που αναφέραμε παραπάνω έχουν στρέψει την προσοχή μας στην υλικότητα των μέσων και την πολιτική και οικονομική υποδομή στην οποία στηρίζεται -και στηρίζεται.

Όπως διαπίστωσε πριν από αρκετές δεκαετίες ο κριτικός του πολιτισμού Ρέιμοντ Ουίλιαμς (Raymond Williams) στο κλασικό του έργο *Μαρξισμός και Λογοτεχνία* (1977), ο θεσμός της λογοτεχνικής κριτικής έχει συμβάλλει καθοριστικά στην ευλαβική προσέγγιση κάποιων επιλεκτικών μορφών κειμενικότητας. Κατά την άποψη του Ουίλιαμς, η λογοτεχνική κριτική ως ένα ιστορικά διαμορφωμένο πεδίο πρακτικών και έξεων έχει λειτουργήσει ως μηχανισμός ταξικής διάκρισης. Περιχαράκωνοντας μια σφαίρα «δημιουργικής γραφής» και «τέχνης» που προσεγγίζεται με αισθητικά κριτήρια, συσκοτίζει την «πολλαπλότητα της γραφής» (multiplicity of writing) και τις κοινωνικές και υλικές διαδικασίες και συνθήκες παραγωγής και διάδοσης τόσο των «πεζών» όσο των «ποιητικών» μορφών της (145-50, 162-3). Ο φιλόσοφος και κριτικός της λογοτεχνίας Ρολάν Μπαρτ (Roland Barthes) είναι γνωστός για τη μετατόπιση της επιστημονικής συζήτησης από το (λογοτεχνικό) «έργο» στο «κείμενο» (το οποίο μπορεί να εντοπίζεται τόσο στη σφαίρα της μόδας και της φασιστικής θεαματικότητας όσο και σ' ένα βιβλίο ποίησης). Συνηγορώντας για την ανάγκη διάκρισης του έργου από το κείμενο, περιγράφει τη διαφορά τους ως εξής:

...το έργο είναι ένα κομμάτι ουσίας, καταλαμβάνει ένα μερίδιο από το χώρο των βιβλίων (λόγου χάρη, μέσα σε μια βιβλιοθήκη). Το Κείμενο, αυτό είναι ένα μεθοδολογικό πεδίο... Έτσι και το έργο βλέπεται (στους βιβλιοπώλες, στις δελτιοθήκες, στα προγράμματα εξετάσεων), το κείμενο αποδεικνύεται, ομιλείται, σύμφωνα με ορισμένους κανόνες (ή εναντίον ορισμένων κανόνων). Το έργο κρατείται μέσα στο χέρι, το κείμενο κρατείται μέσα στη «γλώσσα» (1997, 152-3).

Για τη Χέλς (2004), η επιτυχία της σημειωτικής του Μπαρτ στους κόλπους της λογοτεχνικής και πολιτισμικής κριτικής, καθώς και της πρότασης του να προσεγγίζουμε τα κείμενα χωρίς μέριμνα για την υλικότητά τους, ευθύνεται εν μέρει για τη σημερινή μας δυσκολία να εκτιμήσουμε τη μιντιακή υπόσταση (media-specificity) των λόγων και εικόνων που αναλύουμε.

Αν και η έλευση των ψηφιακών μέσων έχει, σε ακαδημαϊκό επίπεδο, συνδεθεί με τη στροφή προς την υλικότητα, φέρνοντας στο προσκήνιο μέχρι πρότινος περιθωριακά πεδία έρευνας των ανθρωπιστικών σπουδών (π.χ., ιστορία της τυπογραφίας), στην καθημερινή ζωή και αντίληψη φαίνεται να ισχύει το αντίθετο. Η ψηφιακότητα θεωρείται συνώνυμη με το *άυλο*. Επικρατεί η εν πολλοίς τεχνολατρική αντίληψη σύμφωνα με την οποία, το πέρασμα από αναλογική σε ψηφιακή τεχνολογία «απελευθερώνει» την πληροφορία από τα «δεσμά» της υλικότητας. Η ψηφιοποίηση γίνεται αντιληπτή σαν ένα μαγικό ραβδί που εξαφανίζει το «σώμα» της πληροφορίας, επιτρέποντας της να «προωθείται» και να «αναρτάται» χωρίς χωροχρονικούς περιορισμούς. Αρκεί να φέρουμε κατά νου την κοινή εμπειρία της μετατροπής μιας αναλογικής φωτογραφίας, τυπωμένης σε χαρτί, σε ψηφιακή φωτογραφία, μορφότυπου (format) JPEG: η χάρτινη φωτογραφία μοιάζει να μετατρέπεται από αντικείμενο (φθαρτό, αλλά σταθερό) σε ψηφιακό αρχείο (αιώνιο και ευέλικτο, αλλά εύλωτο), το οποίο μπορεί να «ανέβει» στο αόρατο διαδικτυακό «σύννεφο». Μάλιστα, το λεγόμενο cloud computing που μεταφέρει τις εφαρμογές και τα δεδομένα από τους σκληρούς μας δίσκους «κάπου αλλού» (σε datacenters και σέρβερ) έχει αναδυθεί ως το κατεξοχήν σύμβολο της ψηφιακής α-υλικότητας (και της αίσθησης της υπεροχής και ελευθερίας που αυτή μοιάζει να δημιουργεί σε πολιτισμικό επίπεδο).

Αυτή η κυρίαρχη άποψη για την α-υλικότητα των ψηφιακών μέσων βασίζεται σε ένα αφήγημα εξέλιξης από «άτομα σε μπιτ» (atoms to bits), το οποίο είχε προαναγγείλει ο Νικόλας Νεγρεπόντε (Nicholas

Εικόνα 2.18: Σε διαφημίσεις για υπηρεσίες cloud computing χρήστες συχνά αναπαρίστανται να αναπαύονται, ανακουφισμένοι που έχουν ξεφορτωθεί το «βάρος» των συσκευών.

Πηγή: techpp.com

Negropronte) (1995). Η εν λόγω άποψη συσκοτίζει το γεγονός ότι η πληροφορική αποτελεί μηχανική διαδικασία που στηρίζεται σε συσκευές αποθήκευσης και συστήματα επεξεργασίας (σκληροί δίσκοι, καλώδια, φορείς σήματος, μαγνητικά πεδία, κτλ.) που ξοδεύουν ενέργεια και τοποθετούνται κάπου στον φυσικό χώρο, παράγονται από συγκεκριμένα υλικά, διαμορφώνονται και λειτουργούν χάρη στην καθοριστική συμβολή του θεωρητικού, τεχνικού, μηχανικού και επιχειρηματικού προσωπικού, καθώς φυσικά και της κακοπληρωμένης εργασίας στρατιών εργατών ανά τον κόσμο (Blanchette, 2011).

Ενώ στο σύγγραμμα θα καταπιανόμαστε περισσότερο με τους χρήστες των διαδικτυακών τεχνολογιών, στο σημείο αυτό θέλουμε να τονίσουμε ότι ένα σημαντικό πεδίο πιθανής ανθρωπολογικής έρευνας αφορά τις κοινωνικές συνθήκες παραγωγής των ψηφιακών εφαρμογών και συσκευών (π.χ., η κουλτούρα της Σίλικον Βάλεϊ, τα εργαστήρια παραγωγής λογισμικού, αλλά και ο γεωπολιτικός και ταξικός καταμερισμός υποβαθμισμένων, ρουτινιασμένων και συχνά επικίνδυνων εργασιών, από την εξόρυξη σπάνιων μεταλλευμάτων μέχρι την καταχώρηση δεδομένων και το σκανάρισμα). Αυτό όμως που είναι δημόσια ορατό αναφορικά με τα εργαζόμενα σώματα της ψηφιακής οικονομίας είναι τα golden boys της βιομηχανίας υψηλής τεχνολογίας, όπως ο Μαρκ Ζούκερμπεργκ, ιδρυτής του Facebook. Λόγω της σύνδεσης του ψηφιακού με το άυλο, η βρώμικη αλυσίδα παραγωγής της διαδικτυακής τεχνολογίας μένει αόρατη (αφού υποτίθεται ότι τέτοιες πρακτικές ανήκουν στο βιομηχανικό παρελθόν). Παρ' όλα αυτά, αυτές οι συνθήκες sweatshop εντοπίζονται όχι μόνο «κάπου στον Τρίτο Κόσμο», αλλά και στην καρδιά της φημισμένης κοιλάδας της Σίλικον.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το βίντεο του καλλιτέχνη Αντριου Νόρμαν Ουίλσον (Andrew Norman Wilson), «Workers Leaving the Googleplex» (2011), ο οποίος εργαζόταν για την Google μέχρι να απολυθεί για τη δημιουργία της συγκεκριμένης ταινίας. Η ταινία καταγράφει την προσπάθεια του Ουίλσον να πάρει συνέντευξη από τις εργάτριες και εργάτες που σκανάρουν βιβλία για την υπηρεσία Google Book Search με σκοπό την ανάδειξη του καστικού συστήματος που επικρατεί στην Google. Ενώ αυτά τα άτομα δουλεύουν στην έδρα της Google, υποχρεούνται να φοράνε ειδικά κίτρινα σήματα, ενώ δεν τους επιτρέπεται η επαφή με άλλους («ανώτερους») υπαλλήλους και δεν δικαιούνται τα προνόμια για τα οποία φημίζεται η συγκεκριμένη εταιρία.

Βίντεο 2.19: Workers Leaving the Googleplex.

Δημιουργός: Andrew Norman Wilson. Πηγή: [Youtube](#)

Ο Ουίλσον στη συνέχεια δημιούργησε το φωτογραφικό πρότζεκτ «ScanOps» (2011), το οποίο καταγράφει τα λάθη που έχουν γίνει κατά τη διαδικασία σκαναρίσματος και εμφανίζονται στα αρχεία που έχουν αναρτηθεί στο Google Books, όπως το δάχτυλο ενός εργάτη ή μια τσακισμένη σελίδα. Ένα μπλογκ με το όνομα [The Art of Google Books](#) συλλέγει παρόμοιες «ανωμαλίες» του σκαναρίσματος. Οι δουλειές αυτές κάνουν την εργασία του σκαναρίσματος (ως πρακτική επανα-φωτογράφισης) να αναδεικνύεται ως υλική και κοινωνική διαδικασία και όχι ως κάτι που δεν πρέπει να φαίνεται ώστε να διατηρήσουμε την ψευδαίσθηση της ψηφιοποίησης ως «μαγικού» μηχανισμού απο-υλοποίησης. Θα λέγαμε μάλιστα ότι, από εθνογραφική σκοπιά, βλάβες και δυσλειτουργίες όπως οι προαναφερθείσες, αλλά και αρκετές άλλες (π.χ., η καθυστέρηση (lag) και το κρασάρισμα των παιχνιδιών), παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον εφόσον υποδεικνύουν ότι η ψηφιακή υποδομή δεν είναι υπερβατική, αλλά διαμορφώνεται από και διαμορφώνει συγκεκριμένες κοινωνικές και υλικές συνθήκες. Οι τρόποι με τους οποίους οι χρήστες εκμεταλλεύονται δημιουργικά αυτά τα λάθη, παρουσιάζουν επίσης ιδιαίτερο ανθρωπολογικό ενδιαφέρον.

Τέλος, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι πριν την εφεύρεση των ηλεκτρονικών υπολογιστών, η λέξη computer αναφερόταν σε ανθρώπους (συνήθως γυναίκες) που έκαναν υπολογισμούς (Grier 1995) (Παρομοίως, η λέξη ρομπότ προέρχεται από την Τσέχικη λέξη για την «καταναγκαστική εργασία - δουλεία»). Όσον αφορά τις «comput-ers», ενώ συχνά είχαν τις απαραίτητες μαθηματικές δεξιότητες για να διεκπεραιώσουν την περισσότερο δημιουργική εργασία των ανδρών συναδέλφων τους, έμφυλες σχέσεις εξουσίας και στερεότυπα τις καθήλωναν στο να επιτελούν μονότονους υπολογισμούς. Μάλιστα, επικρατούσε η άποψη ότι οι υπολογισμοί αυτοί αποτελούσαν [ένα είδος χειρωνακτικής δουλειάς, κατάλληλης για τις «προσεκτικές από τη φύση τους» γυναίκες](#). Επιπλέον, οι ώρες που απαιτούνταν για να γίνουν κάποιοι υπολογισμοί συνήθως αποκαλούνταν «girl hours».

Εικόνα 2.20: Λεκέδες στις άκρες του βιβλίου κατά τη διάρκεια σκαναρίσματος για την υπηρεσία Google Books.

Δημιουργός: Krissy Wilson. Πηγή: [“The art of google books”](#)

Οι συχνά σημαντικές ανακαλύψεις που έκαναν ορισμένες γυναίκες που εργαζόνταν σε αυτές τις υποτιμητικές συνθήκες έχουν αρχίσει πλέον να καταγράφονται στο πλαίσιο της [κριτικής, φεμινιστικής ιστορίας της τεχνολογίας](#), με ειδική πάντα μνεία στη λεγόμενη «μητέρα» της πληροφορικής, τη διορατική

Ada Lovelace, κόρη του Λόρδου Βύρωνα. Αυτήν τη συστατική εμπλοκή των γυναικών στην ιστορία της τεχνολογίας (που πιο συχνά καθίσταται αντικείμενο αφήγησης μέσα από τις βιογραφίες των ανδρών μηχανικών, ή πιο πρόσφατα, επιχειρηματιών) έχει επίσης αναδείξει ο ιστορικός των μέσων Φρίντριχ Κίττλερ (Friedrich Kittler) (2005), ο οποίος έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη φιγούρα της γυναίκας-τηλεφωνήτριας στην πρόωμη ιστορία του τηλεφώνου και του γραμμόφωνου, καθώς και στη σεξουαλικοποίηση της φωνής της. Εν ολίγοις, υπάρχει ένα φάντασμα στη μηχανή: η ιστορία της τεχνολογίας αναδεικνύει έμφυλες, φυλετικές και ταξικές σχέσεις εξουσίας και εκμετάλλευσης, αλλά επίσης πρακτικές δημιουργικότητας και επανεγγραφής, πίσω από την υποτιθέμενη απρόσωπη μηχανή, ακόμη και στην υποτιθέμενη πιο «καθαρή» και «άυλη» ψηφιακή μορφή της.

Εικόνα 2.21: Γυναίκες χειρίζονται διάτρητες κάρτες. Δεκαετία 1940. Η.Π.Α.
Δημιουργός: Άγνωστος. Άδεια: PD. Πηγή: [Wikimedia Commons](#)

Εικόνα 2.22: Πορτραίτο (1840) της Άντα Λάβλεϊς, η οποία έγραψε ένα αλγόριθμο για την Αναλυτική Μηχανή, πρώιμο υπολογιστή του Τσαρλς Μπάμπατζ (Charles Babbage), και σήμερα αναγνωρίζεται ως η πρώτη προγραμματίστρια.

Δημιουργός: Alfred Edward Chalon. Άδεια: PD.
Πηγή: [Wikimedia Commons](#)

2.4. Από το έντυπο εγχειρίδιο στο δικτυωμένο σύγγραμμα

Το γεγονός ότι η [Δράση ΚΑΛΛΙΠΟΣ](#) αποσκοπεί στην πρώτη συστηματική παραγωγή «ηλεκτρονικών, διαδραστικών, πολυμεσικών συγγραμμάτων» για χρήση στην ελληνική ανώτατη εκπαίδευση κέντρισε το ενδιαφέρον μας, τόσο λόγω των επιστημονικών μας ενδιαφερόντων, όσο και των πεποιθήσεών μας αναφορικά με τα όσα αποτελούν ή θα έπρεπε να αποτελούν την ακαδημαϊκή διαδικασία συγκρότησης γνώσης. Το γεγονός πως η δράση χρηματοδοτούσε την ακαδημαϊκή παραγωγή -κάτι ιδιαίτερα απαραίτητο για τέτοιου είδους εγχειρήματα και σπάνιο για τα ελληνικά δεδομένα- αποτέλεσε ένα επιπλέον κίνητρο για τη συμμετοχή μας.

Είναι σημαντικό, ωστόσο, να υπογραμμίσουμε ότι το εν λόγω εγχείρημα δεν θα έπρεπε να εκληφθεί ως προϊόν ωρίμανσης των ψηφιακών ανθρωπιστικών σπουδών στην Ελλάδα. Απεναντίας, μέσω της συγγραφικής διαδικασίας αναγκαστήκαμε να αναμετρηθούμε με τις σκληρές λογικές του συγχρόνου τεχνοκρατικού και υπολογιστικού πανεπιστημίου που, μέσα από τα ευρωπαϊκά προγράμματα, έχει υψώσει τις ψηφιακές τεχνολογίες ως σημαία του. Με άλλα λόγια: γράφαμε για τη θεωρία και πολιτική της βάσης δεδομένων, την ίδια στιγμή που βιώναμε τον καταμερισμό της πνευματικής μας εργασίας με σημείο αναφοράς μια βάση δεδομένων που οφείλαμε να τροφοδοτήσουμε. Εν τούτοις, εκτιμώντας τη σπάνια ευκαιρία που μας δόθηκε, επιχειρήσαμε να εκμεταλλευτούμε τις πρωτοποριακές διαστάσεις της δράσης, όπου και όσο μπορούσαμε. Από την άλλη, αυτό δεν σημαίνει ότι θα παραλείψουμε να κάνουμε κάποια αναστοχαστικά σχόλια σε σχέση με τις ιδεολογικές προκείμενες του προγράμματος, στον βαθμό τουλάχιστον που θα μπορούσαν να αναδείξουν τι διακυβεύεται γύρω από την πολιτική της γνώσης και της σύνδεσής της με τις «νέες τεχνολογίες» στη μετα-βιβλίο εποχή.

Όπως σε ανάλογες πρόσφατες παρεμβάσεις με στόχο την «ψηφιακή σύγκλιση» στα ελληνικά πανεπιστήμια (πλατφόρμα e-class, πρόγραμμα Ανοικτών Ακαδημαϊκών Μαθημάτων κ.ά.), η δράση αυτή φαίνεται να έχει σχεδιαστεί από συναδέλφους τεχνικών σχολών, χωρίς την ουσιαστική συμβολή εκπροσώπων των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών (για να μην αναφερθούμε σε άλλες ακόμα πιο «αδιανόητες» συνεργασίες, όπως με καλλιτέχνες ή με τις ίδιες τις φοιτήτριες και φοιτητές). Κατά την άποψή μας, το συγκεκριμένο πρόγραμμα δεν προσβλέπει σε ριζικές αναθεωρήσεις της λογικής του έντυπου βιβλίου, αλλά, τουναντίον, συνιστά κατεξοχήν παράδειγμα του «ψηφιακού λίφτινγκ» που συζητήσαμε παραπάνω. Συγκεκριμένα, οι «οδηγίες για συγγραφείς» στην περιγραφή του ηλεκτρονικού βιβλίου (e-book) ήταν εξ αρχής προβληματικές. Για παράδειγμα, ο ορισμός του «βιβλίου» στο πλαίσιο της δράσης προέρχεται από το Λεξικό Μπαμπινιώτη («το σύνολο των χειρόγραφων ή τυπωμένων φύλλων χαρτιού ίδιων διαστάσεων...»). Παίρνοντας ως δεδομένο τον καρτεσιανό διαχωρισμό μεταξύ του «φυσικού κελύφους» του βιβλίου και του «νοηματικού» του περιεχομένου, η δημιουργία ενός ηλεκτρονικού βιβλίου σε αυτό το πρόγραμμα φαντάζει ως μια απλή τεχνική διαδικασία μεταφοράς από χάρτινο βιβλίο σε ηλεκτρονική συσκευή (τάμπλετ, κινητό κ.λπ.), χωρίς ιδιαίτερες διανοητικές διαστάσεις.

Ωστόσο, στα θετικά του προγράμματος προσμετράται η προώθηση της αρχής της ελεύθερης ηλεκτρονικής διάθεσης του συγγράμματος («προσβάσιμο από παντού»). Το τέλος της εποχής του βιβλίου θα έπρεπε να εγκαινιάζει ένα μοντέλο επιστημονικής γνώσης, το οποίο ανατρέπει το καθεστώς της σπάνης και εμπορευματοποίησης της πληροφορίας, διανοίγοντας τη δυνατότητα για την εγκαθίδρυση ενός [«καινούργιου κοινωνικού συμβολαίου μεταξύ ερευνητών, ερευνητικών ιδρυμάτων και εκδοτικών σχημάτων.»](#) Αυτό που διακρίνουμε γύρω μας, όμως, είναι η συντονισμένη προσπάθεια αντικατάστασης των παλιών περιορισμών (κόστος βιβλίου, πρόσβαση σε βιβλιοθήκες και βιβλιοπωλεία) με νέους (τα firewall και paywall του «ψηφιακού φρουρίου»).

Ορόσημο της διαμάχης σχετικά με την εμπορευματοποίηση της γνώσης, αλλά και την εκμετάλλευση της απλήρωτης επιστημονικής εργασίας από εκδότες, αποτελεί η αυτοκτονία του Άαρον Σβάρτς (Aaron Swartz) το 2013. Παιδί ιδιοφυΐας, διορατικός προγραμματιστής και διαδικτυακός ακτιβιστής, ο Σβάρτς είχε συλληφθεί για το κατέβασμα μεγάλου όγκου άρθρων από τη βιβλιογραφική βάση δεδομένων ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας JSTOR. Τα τελευταία χρόνια αναπτύσσεται ένα [κίνημα αντίστασης](#) από πλευράς πανεπιστημιακών καθηγητών και πανεπιστημιακών ιδρυμάτων στην υπερκερδοφορία των εκδοτικών οίκων που προωθεί την Ανοικτή Πρόσβαση (Open Access) στην επιστημονική γνώση. Ωστόσο, ο ανταγωνισμός στον ακαδημαϊκό χώρο και η πίεση για προσόντα (credentialism) στο νεοφιλελεύθερο πανεπιστήμιο της «αριστείας» (με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις μετρήσεις του λεγόμενου impact factor) προμηνύουν έναν σκληρό αγώνα. Πάντως, η προσωπική μας δέσμευση στην παρούσα δράση δεν θα μπορούσε παρά να αποτελεί έμπρακτη στήριξη στην ανοικτή πρόσβαση στην επιστημονική γνώση. Μας δίνει ιδιαίτερη χαρά ότι το σύγγραμμα αυτό μπορεί να φτάσει χωρίς κόστος στις οθόνες ενός ευρύτερου κοινού, πέρα από τους «δικαιούχους»-φοιτητές.

Υπάρχουν όμως και άλλα σημαντικά πλεονέκτημα της δράσης. Ένα από αυτά είναι η δυνατότητα συν-συγγραφής του συγγράμματος. Οι διαδικτυακές τεχνολογίες διευκολύνουν τέτοιους είδους εγχειρήματα. Πρωτόγνωρη εμπειρία και για τους δύο, η συνεργατική αυτή διαδικασία ρευστοποίησε στην πράξη τους ρόλους του συγγραφέα και επιμελητή, χαλαρώνοντας την αίσθηση «ιδιοκτησίας» του κειμένου. Βρίσκουμε επίσης θετικό το γεγονός ότι το σύγγραμμα θα είναι διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή και θα τυπώνεται αν το επιθυμεί ο αναγνώστης (στην περίπτωση του δικού μας συγγράμματος αυτή η επιλογή θα συνεπάγεται

Βίντεο 2.23: The Internet's Own Boy: The Story of Aaron Swartz (2014), ντοκιμαντέρ για τον Άαρον Σβάρτς (με ελληνικούς υπότιτλους).

Δημιουργός: Brian Knappenberger. Άδεια: BY-NC-SA 3.0. Πηγή: [YouTube](#)

σημαντικές απώλειες στο περιεχόμενο και στην εμπειρία της ανάγνωσης/πλοήγησης του κειμένου). Η σύνδεση του συγγράμματος με το διαδίκτυο πράγματι διανοίγει μια νέα σχέση με τους αναγνώστες, ιδιαίτερα στον βαθμό που ο ψηφιακός πολιτισμός αποτελεί το ίδιο το αντικείμενό μας. Το ότι το σύγγραμμα θα έχει *πολυμεσικό* χαρακτήρα δεν το κάνει απλώς πιο παραστατικό. Δεδομένου ότι ο λογοκεντρισμός ευθύνεται εν μέρει για, αλλά και έχει νομιμοποιήσει, την καθυστερημένη εκτίμηση του οπτικοακουστικού πολιτισμού, η αλλαγή στην υποδομή της επιστημονικής γραφής φέρει θεμελιώδη θεωρητική σημασία.

Εκτιμάμε, τέλος, την επιθυμία να δημιουργηθούν «διαδραστικά» βιβλία στο πλαίσιο της συγκεκριμένης δράσης. Εν τούτοις, στην πράξη, η αρχιτεκτονική της δράσης ΚΑΛΛΙΠΙΟΣ περιόρισε τις δυνατότητες αφηγηματικού πειραματισμού. Δεν είναι τυχαίο ότι σε ενδιάμεσες φάσεις του έργου έπρεπε να παραδώσουμε το κείμενο σε μορφή Word ή PDF (παρότι είχαμε την επιλογή να αναρτήσουμε το τελικό βιβλίο σε κώδικα HTML5), ξεχωρίζοντας έτσι το γραπτό κείμενο από τα πολυμέσα. Τα έγγραφα του Microsoft Word και το τόσο δημοφιλές Portable Document Format (PDF), που μιμείται την όψη των χάρτινων εγγράφων, προδιαθέτει τον συγγραφέα να βλέπει την οθόνη σαν μια λευκή «σελίδα». Επιπλέον, τα PDF «σφραγίζουν» το κείμενο, με τελετουργικό μάλιστα τρόπο (υπογραφή), στέλνοντας ένα σαφές μήνυμα εναντίον της συναρμολόγησης και προσαύξησης του μέσα από τη διαδικασία της ανάγνωσης. Το «κεφάλαιο» αποτελούσε βασικό «παραδοτέο», ενώ δεν υπήρχε δυνατότητα για εναλλακτικά σχήματα οργάνωσης (για παράδειγμα, με πολλαπλά μονοπάτια ανάγνωσης). Η απαίτηση να παράγουμε πληθώρα μεταδεδομένων και «μαθησιακά αντικείμενα» (σαν να είναι απλώς μπιτ πληροφορίας) μας έδωσε την εντύπωση ότι, πάνω απ' όλα, αυτό που οφείλαμε να κάνουμε ήταν να παράξουμε πληροφορία, η οποία εν συνεχεία θα ήταν διαχειρίσιμη μέσα από μια βάση δεδομένων.

Ο στόχος μας δεν ήταν ποτέ να μετατρέψουμε ένα προϋπάρχον κείμενο (σημειώσεις από κάποιο μάθημα) σε ψηφιακή μορφή με την προσθήκη κάποιου πολυμεσικού υλικού. Αντίθετα, θέλαμε να παράξουμε ένα born-digital κείμενο μέσα από τον πειραματισμό με νέες μορφές σκέψης και έκφρασης, όπως αυτές αναδύονται στα πολυμεσικά και διαδικτυακά τεχνοποία. Σχετικά με την εμπειρία μετάβασης από το να γράφει κανείς με το χέρι στο να δακτυλογραφεί τα κείμενά του με γραφομηχανή, ο Νίτσε είχε εύστοχα ισχυριστεί ότι: «Τα εργαλεία γραφής μετέχουν στη διάπλαση των σκέψεών μας» (αναφέρεται στο Kittler, 2005: 230). Παρομοίως, όπως προτείνουν οι δημιουργοί της πλατφόρμας πολυμεσικής ακαδημαϊκής γραφής scalar του Alliance for Networking Visual Culture, το ηλεκτρονικό βιβλίο μπορεί να προσφέρει ένα αντικείμενο με το οποίο να «στοχαστούμε» διαφορετικά απ' ότι με το έντυπο πρότυπο (an object to think with). Τέλος, ίσως η πλέον σημαντική διάσταση ενός διαδικτυακού βιβλίου έγκειται στο ότι εμποδώνει τις δυνατότητες ενός δικτυωμένου περιβάλλοντος να συμβάλει στη δημιουργία μιας οικολογίας συγγραφέων, αναγνωστών και κειμένων, η οποία επιτρέπει στο βιβλίο να αλλάζει και να εξελίσσεται μέσα στον χρόνο - όπως ελπίζουμε να γίνει και στην περίπτωση αυτού του συγγράμματος.

Εν κατακλείδι, παρά τους προαναφερόμενους δομικούς περιορισμούς στον τρόπο σύνθεσης αυτού του βιβλίου, θεωρούμε μεγάλο βήμα τη δυνατότητα έκδοσής του σε κώδικα HTML5, τον οποίο και επιλέξαμε να γράψουμε. Εκμεταλλευτήκαμε, επίσης, όσο μπορούσαμε τις δυνατότητες εναλλακτικής πλοήγησης που προσφέρουν οι σύνδεσμοι. Τεχνολογία που συνδέεται με την πρώιμη φάση του μαζικού διαδικτύου, ο σύνδεσμος επιτρέπει την απευθείας επαφή της αναγνώστριας με την πηγή (η οποία και μένει ανοιχτή σε διαφορετικές ερμηνείες), παρέχοντας αφενός τη δυνατότητα εμβάθυνσης πάνω σε κάποιο συγκεκριμένο ζήτημα και αφετέρου παραγωγικές συσχετίσεις με άλλα παραδείγματα και επιχειρήματα τόσο εκτός όσο και εντός του συγγράμματος. Επίσης, φτιάξαμε ένα απλό σύστημα υπομνηματισμών με τη χρήση αναδυόμενων (pop up) πλαισίων. Εν ολίγοις, έχουμε επιχειρήσει να παρουσιάσουμε το υλικό μας με τον πλέον συμβατό τρόπο σε σχέση με τα δικτυωμένα και ψηφιακά βιβλία.

Εικόνα 2.24: Μπορείτε να πλοηγηθείτε στα βιβλία του scalar, όπως το «We Are All Children of Algeria: Visuality and Countervisuality 1954-2011», του θεωρητικού του οπτικού πολιτισμού Νικόλας Μιζρόεφ (Nicholas Mirzoeff). Στο βιβλίο αυτό, το μονοπάτι ανάγνωσης/θέασης φαντάζει ως πολιτική «πορεία» διαμαρτυρίας.

Δημιουργός: Nicholas Mirzoeff. Πηγή: [Scalar](#)

Νεες μορφές πολυμεσικής αφήγησης

Η πλατφόρμα του [scalar](#) επιτρέπει την ανάπτυξη μη γραμμικής επιχειρηματολογίας και αφήγησης, την οργανική ενσωμάτωση πολυμεσικών στοιχείων και τη χρήση των tags ως εναλλακτικό και ευέλικτο εργαλείο οργάνωσης του υλικού.

Στη θέση των υποσημειώσεων, το σήμα κατατεθέν του έντυπου ακαδημαϊκού βιβλίου (Grafton, 2001), το scalar παρέχει τη δυνατότητα για πολυμεσικό υπομνηματισμό (annotation). Το περιεχόμενο του εκάστοτε annotation δεν λειτουργεί απαραίτητα συμπληρωματικά ή υποστηρικτικά προς το κείμενο, αλλά μπορεί να εμφανίζεται ως κύρια οθόνη μέσα σε μια εναλλακτική διαδρομή εντός του βιβλίου.

Με κυρίαρχη τη λογική της «πλοήγησης» της αναγνώστριας σε μια βάση δεδομένων, παρά της γραμμικής παράθεσης του υλικού από τον συγγραφέα, στη συγκεκριμένη πλατφόρμα, μια έννοια που σχολιάζεται σε ένα σημείο του βιβλίου μπορεί να εμφανιστεί σε περισσότερες από μία αναγνωστικές διαδρομές. Δεδομένου ότι συνήθως οι θεματικές συνυφαίνονται μεταξύ τους με ποικίλους τρόπους, αυτή η εν δυνάμει πολυτοπικότητα της πληροφορίας μοιάζει να ανταποκρίνεται καλύτερα στις ανάγκες της γραφής από το συνηθισμένο σχήμα των διαδοχικών αυτόνομων κεφαλαίων.

Εικόνα 2.25: Συλλογή άρθρων σχετικά με την ψηφιακή μη γραμμική αφήγηση, Database-Narrative-Archive, στην πλατφόρμα του scalar. Δημιουργοί: Matt Soar and Monika Gagnon. Πηγή: [scalar](#)

The American Yawp

A Free and Online, Collaboratively Built American History Textbook

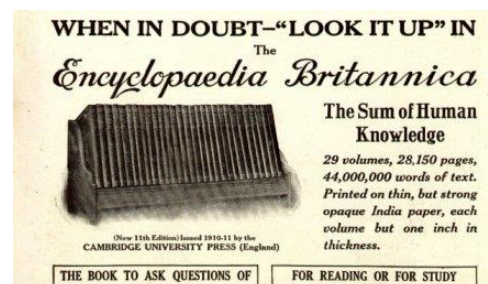
Εικόνα 2.26: Στο «free and online, collaboratively built American history textbook» American Yawp, αναγνώστες αφήνουν σχόλια, τα οποία οι συγγραφείς λαμβάνουν υπόψη στις διορθώσεις της επόμενης έκδοσης.

Άδεια CC BY-SA 4.0. Πηγή: [americanyawp.com](#)

2.5. Περί ορολογίας

Στην εποχή των νέων δικτυωμένων μέσων, το πανεπιστήμιο δεν αποτελεί επ' ουδενί τη μοναδική πηγή παραγωγής και διάδοσης της γνώσης, πόσο μάλλον τον αρχειοφύλακά της. Τα ακαδημαϊκά συγγράμματα είτε είναι σε χαρτί, τάμπλετ, οθόνη κινητού είτε σε οποιαδήποτε άλλη μορφή δεν κατέχουν κάποια αυτόματη αυθεντία απέναντι στο αναγνωστικό κοινό (γι' αυτό ίσως και η «τιμωρητική» επιβολή τους ως τέτοια μέσω των εξετάσεων). Το ζήτημα που θέλουμε να θίξουμε συνοπτικά σε αυτήν την τελευταία ενότητα αφορά την ορολογία που χρησιμοποιούμε στο σύγγραμμα, αλλά και γενικότερα τη δική μας θέση σ' ένα ευρύτερο πεδίο παραγωγής γνώσης, όπως αυτό συγκροτείται εντός των διεθνών και τοπικών ελληνόφωνων και αγγλόφωνων δικτύων.

Πώς μπορούμε, παραδείγματος χάριν, να αντιμετωπίσουμε το ζήτημα της ορολογίας κατά την ενασχόλησή μας με τα διαδικτυακά παιχνίδια, όταν υπάρχει ήδη μια ειδική διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια -το wowiki- με αναλυτικές πληροφορίες για τον «κόσμο» του World of Warcraft, αλλά και θεωρητικές συζητήσεις, αρκετές εκ των οποίων έχουν ιδιαίτερα ερμηνευτικό χαρακτήρα; Πώς χειριζόμαστε μια αγγλική ορολογία, που είτε έχει μεταφραστεί πρόχειρα και απροσχεδίαστα στα ελληνικά από εταιρείες λογισμικού, είτε έχει μετεγγραφεί απευθείας από τα αγγλικά στην καθημερινή μας ομιλία; Δεδομένου ότι ο σκοπός μας είναι να δημιουργήσουμε ένα επιστημονικό ελληνόγλωσσο κείμενο που να θέτει σε θεωρητική βάση τη συζήτηση για την ψηφιακή εθνογραφία, αλλά που ταυτόχρονα (και αναπόφευκτα) έχει και εθνογραφική διάσταση (ενδιαφέρεται δηλαδή για τις εννοιολογήσεις και τις γλωσσικές πρακτικές των χρηστών), η απάντηση δεν είναι απλή.

Εικόνα 2.27: Διαφήμιση στο National Geographic (1913) για την Εγκυκλοπαίδεια Britannica που υπόσχεται την «ολότητα της ανθρώπινης γνώσης».

Άδεια: PD. Πηγή: [Wikimedia Commons](#)

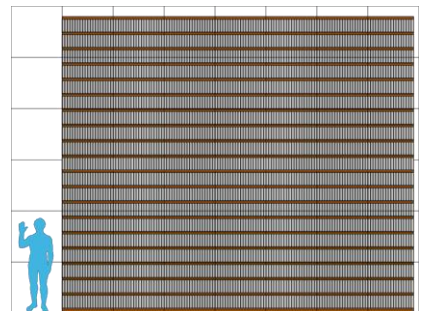
Το φαινόμενο της Wikipedia, που έχει δημιουργηθεί από χρήστες και ουσιαστικά οδήγησε στην παύση των έντυπων εκδόσεων της Εγκυκλοπαίδειας Britannica το 2012, αποτελεί τρανό παράδειγμα της μεταβολής της διαδικασίας παραγωγής γνώσης, αλλά επίσης –και αυτό ίσως είναι το πιο σημαντικό– της σημασίας που καταλαμβάνει η γνώση στις αναδυόμενες δημόσιες σφαίρες. Πράγματι, ήδη από το σχολείο, οι φοιτήτριες και φοιτητές μας διδάσκονται να θεωρούν τη Wikipedia (που κατά κύριο λόγο γνωρίζουν μέσω της ελληνικής εκδοχής της, τη Βικιπαίδεια) ως «αναξιόπιστη», την ίδια στιγμή που στο πλαίσιο ενός είδους «δημόσιου μυστικού» (public secret) τη χρησιμοποιούν καθημερινά –όπως φυσικά και αρκετοί καθηγητές και καθηγήτριές τους. Ωστόσο, το να συγκρίνει κανείς μια σελίδα της Εγκυκλοπαίδειας Britannica με μια οθόνη της Wikipedia στη βάση της «εγκυρότητας» προϋποθέτει αυτό που συζητήσαμε παραπάνω: δηλαδή, ότι μπορούμε απλά και αβασάνιστα να διαχωρίζουμε απόλυτα το «φυσικό κέλυφος» από το «νοηματικό περιεχόμενο». Κατ' αρχάς, ενώ κάποια λήμματα είναι κοινά, η αγγλική Wikipedia υπολογίζεται 60 φορές μεγαλύτερη από την Britannica. Ο αριθμός αυτός πολλαπλασιάζεται, αν λάβουμε υπόψη ότι η Wikipedia αποτελεί *πολυγλωσσικό εγχείρημα*: υπάρχει σε διάφορα στάδια ανάπτυξης σε 291 γλώσσες. Αντίθετα όπως δηλώνει το όνομα της, η Britannica είναι αποκλειστικά αγγλόγλωσσα.

Από ανθρωπολογική άποψη, επομένως, συγκρίνοντας τη Wikipedia με τη Britannica, αυτό που έχει σημασία είναι να κατανοήσουμε τις διαφορετικές συνθήκες παραγωγής της γνώσης: όπως την ταχύτητα και δυναμικότητα με την οποία επιτελείται η επεξεργασία της πληροφορίας και εισάγονται νέα λήμματα, το κοσμοπολιτικό πλαίσιο μετάφρασης λημμάτων μεταξύ γλωσσών, τις συνέπειες που επιφέρει η ορατότητα στη διαδικασία παραγωγής των λημμάτων (με τις σελίδες «προβολή ιστορικού» και «συζήτηση» να διασώζουν το αρχείο αλλαγών) και την κατά πολύ μεγαλύτερη γκάμα θεματικών σε σχέση με την έντυπη εγκυκλοπαίδεια (συμπεριλαμβάνονται πρόσφατα συμβάντα, ποπ κουλτούρα κ.λπ). Το θέμα, επομένως, δεν είναι το αν η Wikipedia είναι λιγότερο αξιόπιστη σε σχέση με τις έντυπες εγκυκλοπαίδειες, αλλά η μεταβολή της θέσης της γνώσης στη δημόσια σφαίρα (ποιοι χώροι τη δημιουργούν, με ποιο τρόπο, για πιο λόγο, ποιες ιδεολογικές θέσεις προϋποθέτουν, τι αποκλεισμοί επέρχονται κάθε φορά, ποιος ο ρόλος της ως κόμβου πολιτισμικής μνήμης κ.ά.). Με το παράδειγμα αυτό σκοπός μας δεν είναι η «υπεράσπιση» του συγκεκριμένου θεσμού.

Τουναντίον, ως ανθρωπολόγους μας ενδιαφέρει το πώς στη Wikipedia, πίσω από τον μανδύα της «διαφάνειας» και της «συμμετοχικότητας» και επικαλούμενες την «κοινή λογική» σχετικά με το πώς είναι τα πράγματα, μικρές παρέες (κατά βάση ανδρών) παράγουν σιωπές μέσα στη βάση δεδομένων εις βάρος κοινωνικά αδύναμων ομάδων. Από την άλλη, δεδομένης της απήχησης του συγκεκριμένου εγχειρήματος είναι αδύνατο, προς το παρόν, να μην ασχοληθούμε μαζί του. Προς αυτόν τον σκοπό μάλιστα γίνονται οργανωμένες προσπάθειες εμπλουτισμού και διεύρυνσης των πολλαπλών Wikipedia, συμπεριλαμβανομένης της ελληνικής Βικιπαίδειας, με τη συμμετοχή και ακαδημαϊκών φορέων. Αυτό που θέλουμε να καταστήσουμε σαφές, λοιπόν, είναι ότι αυτοί οι τεχνοκοινωνικοί μετασηματισμοί διανοίγουν νέα σημαντικά πεδία έρευνας σχετικά με την παραγωγή και πολιτική της γνώσης και, συγχρόνως, εγκαλούν τους κοινωνικούς επιστήμονες να διαμορφώσουν τον δικό τους ρόλο σε αυτά τα νέα τεχνοτοπία γνώσης.

Σημαντική παράμετρο σχετικά με τον δικό μας ρόλο σε αυτά τα τεχνοτοπία αποτελεί η διαχείριση της ορολογίας. Το ζήτημα της ορολογίας δεν αφορά μόνο τη σχέση της ακαδημαϊκής παραγωγής γνώσης με τη δημόσια σφαίρα των δικτυωμένων χρηστών, αλλά και το γεωπολιτικό πεδίο θεωρητικοποίησής του πολιτισμού. Δεδομένου ότι η επιστημονική συζήτηση στην οποία θέλουμε να παρέμβουμε διεξάγεται κυρίως στην αγγλική γλώσσα,

βρεθήκαμε, από την αρχή κιόλας, αντιμέτωποι με το ζήτημα της απόδοσης των σχετικών επιστημονικών εννοιών και ιδιοματισμών στα ελληνικά. Το θέμα αυτό φυσικά απασχολεί γενικά τους συγγραφείς ελληνόγλωσσων επιστημονικών βιβλίων. Στην προκειμένη περίπτωση, όμως, έχουμε να κάνουμε με ορολογία που συνδέεται άμεσα με μια παγκόσμια τεχνολογική υποδομή. Νεολογισμοί για καινούριες εφαρμογές, λογισμικά και

Εικόνα 2.28: Εκτίμηση της έκτασης της Wikipedia του 2010 εκτυπωμένη σε τόμους μεγέθους Britannica.

Δημιουργός: Begoon (Βασισμένο σε έργο του Nikola Smolenski). Άδεια: CC BY-SA 2.0.

Πηγή: [Wikimedia Commons](#)

Εικόνα 2.29: Στη σελίδα «προβολή ιστορικού», η Βικιπαίδεια προσφέρει στον χρήστη τη δυνατότητα να ελέγξει στη διαχρονία τη διαδικασία διαμόρφωσης λημμάτων μέσα από τις επεμβάσεις των επιμελητών.

Δημιουργός: Proteins. Άδεια: CC BY-SA 3.0.
Πηγή: [Wikimedia Commons](#)

τεχνοπρακτικές εμφανίζονται με ιλιγγιώδεις ρυθμούς παράλληλα με τις αντίστοιχες τεχνολογίες. Οι νεολογισμοί αυτοί συχνά μεταφράζονται κατά το δοκούν από ελληνικές εταιρείες λογισμικού, χάριν ευκολίας και προπαντός εμπορευσιμότητας, με γνώμονα την πεποίθηση για τη δυνατότητα ξεκάθαρης μετάφρασης των όρων (κατά το πρότυπο του Google Translate ή της οδηγίας translate this page). Συνάδελφοι από τεχνικούς κλάδους έχουν, επίσης, εμπλακεί στις μεταφραστικές αυτές διαδικασίες, χωρίς να λαμβάνουν συνήθως υπόψη τους τις σχετικές συζητήσεις στις κοινωνικές επιστήμες.

Το πρόβλημα, λοιπόν, με το οποίο βρεθήκαμε αντιμέτωποι ήταν το πώς να κινηθούμε μπροστά σε τόσες πολλές «έτοιμες» μεταφράσεις, όπως, για παράδειγμα, «επίγνωση θέσης» για το location awareness ή «πληθοπορισμός» για το crowdsourcing. Τέτοιες «ελληνικές» λέξεις –από γλωσσολογική άποψη και μόνο– δεν έχουν απήχηση (δεν είναι καν γνωστές) στο ελληνόφωνο κοινό, αλλά παρόλα αυτά έχουν καταχωρηθεί ως λήμματα στη Βικιπαίδεια ή σε άλλα ελληνόφωνα διαδικτυακά γλωσσάρια, αποκτώντας με αυτόν τον τρόπο υπόσταση και ένα είδος νομιμοποίησης. Όμως, μια φράση όπως η «επίγνωση θέσης» ακούγεται πιο ξένη σε έναν ελληνόφωνο χρήστη απ' ότι η αγγλική «check-in», η οποία χρησιμοποιείται συχνά σε καθημερινές «ελληνικές» κουβέντες. Οι δυο αυτοί όροι δεν δηλώνουν ακριβώς το ίδιο πράγμα: το δεύτερο αφορά μια αυτοδήλωση της τοποθεσίας από τον χρήστη, ενώ το πρώτο αποτελεί αυτοματοποιημένη καταγραφή της γεωγραφικής του θέσης. Με την εκφορά του όρου «check-in» όμως οι φοιτήτριες και φοιτητές κατανοούν αμέσως για ποιο πράγμα μιλάμε (την πληροφορία του χώρου ως βασική παράμετρο της διαδικτυακής κοινωνικότητας). Ένας όρος όπως το «check-in» βρίσκεται, επίσης, στην καρδιά των δημόσιων συζητήσεων σχετικά με τα νοήματα και την ηθική διάσταση νέων τεχνοπρακτικών: με την εκφορά αυτής της φράσης στην αίθουσα διδασκαλίας αναβλύζει χείμαρρος αντικρουόμενων απόψεων για την εν λόγω πρακτική (σχετικά με τη νέα ορατότητα των κοινωνικών σχέσεων, τις νέες εμπειρίες του χώρου μέσα από την κοινωνικότητα, τις νέες μορφές αυτο-προβολής και αυτο-έκθεσης που επιβάλλονται από τα κοινωνικά μέσα, τις νέες μορφές επιτήρησης από γνωστούς, αλλά και από εταιρείες κ.ά.). Στο σύγγραμμα αυτό θεωρούμε θεμιτό –και εντελώς συμβατό με μια ανθρωπολογική προσέγγιση– να αναφερόμαστε σε τέτοιους όρους, οι οποίοι αφενός είναι γνώριμοι σε Έλληνες χρήστες, αφετέρου συμπεκνώνουν πολιτισμικές αμφισημίες: το ζητούμενο κάθε εθνογραφίας.

Σταδιακά, ξένες λέξεις για την τεχνολογία ή ελληνικοί νεολογισμοί, όπως οι ίδιες οι τεχνολογίες και τεχνοπρακτικές, καθίστανται αντικείμενα οικειοποίησης και ενσωματώνονται στην καθημερινή ομιλία. Προσαρμόζονται φωνητικά (το διαδικτυακό παιχνίδι Lineage, για παράδειγμα, προφέρεται από τους Έλληνες χρήστες «λάιν έιτζ», και όχι «λίνιετζ») όπως προφέρεται στην Αγγλική γλώσσα, καθώς και συντακτικά (όπως στις περιπτώσεις των ρημάτων «γκουγκλάρω» και «τρολόρω»). Με τον καιρό αγγλικές λέξεις ακούγονται πια «ελληνικές» (όπως «μπλογκ»), ενώ σε άλλες περιπτώσεις ελληνικές μεταφράσεις των αγγλικών όρων τελικά εναγκαλίζονται από το κοινό («υπολογιστής» αντί για «computer», «διαδίκτυο» αντί για «internet»). Επίσης, λέξεις όπως το «διαδίκτυο» χάνουν την ιδιαιτερότητα του κεφαλαίου γράμματος, με τη σταδιακή αναγνώρισή τους ως μέσων της καθημερινότητας, όπως το ράδιο, η τηλεόραση και το τηλέφωνο, που κανείς δε θα έγραφε πλέον με κεφαλαίο αρχικό γράμμα. Πάντως, η χρήση των ξένων λέξεων, οι οποίες αναφέρονται στις νέες τεχνολογίες και τεχνολογικές πρακτικές, δεν αποτελεί καινούριο φαινόμενο στην ελληνική κοινωνία. Αντίθετα αποτελεί τη συνέχεια μιας μακρόχρονης διαδικασίας διαπραγμάτευσης των παγκόσμιων τάσεων νεωτερισμού.

Εικόνα 2.30: Η πολυγλωσσική διαφήμιση για το στούντιο των Βλάχων αδελφών Μανάκη, οι πρώτοι κινηματογράφοι των Βαλκανίων, στο Μοναστήρι (Μπιτόλια), υποδεικνύει την κοσμοπολιτική «γέννηση» των τεχνολογιών όπως η φωτογραφία και ο κινηματογράφος.

Manaki brothers collection. Άδεια: PD. Πηγή: [Wikimedia Commons](#)

Νεολογισμοί και τεχνολογίες της νεωτερικότητας

Το 19ο αιώνα επικρατούσαν οι γαλλικές λέξεις για τα νέα τεχνολογικά μέσα της τότε εποχής, όπως ήταν οι τεχνολογίες οπτικοακουστικής καταγραφής και μετάδοσης, μετακίνησης και επικοινωνίας. Αν ρίχναμε μια ματιά στο λεξικό του φιλόλογου Στέφανου Κουμανούδη, Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λόγιων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων (1900), θα βρίσκαμε πληθώρα τέτοιων γαλλικών λέξεων που εισήχθησαν στην ελληνική γλώσσα στα τέλη του 19ου αιώνα. Συχνά, αυτές οι λέξεις «συγκαλύπτονται» ως ελληνικές, γιατί στους γαλλικούς νεολογισμούς περιελήφθησαν αρχαίες ελληνικές ρίζες. Μόνο μια πατριωτική ετυμολογία (που συνιστά το αντίθετο μιας πραγματικά ιστορικής προσέγγισης στη γλώσσα) θα έβλεπε τον «κινηματογράφο» ή τη «φωτογραφία» (μεταφραστικά δάνεια κατά τον Κουμανούδη) ως «ελληνικές» λέξεις.

Βέβαια, από μια άποψη, λέξεις όπως η φωτογραφία δεν είναι ούτε «γαλλικές». Η ιστορία της φωτογραφίας, παρότι τυπικά γαλλική εφεύρεση, συν-γράφεται σε παγκόσμιο επίπεδο.

Όπως έχουν αναδείξει μελέτες από τον χώρο των μετα-αποικιακών σπουδών, η αποικία πάντα αποτελούσε χώρο πειραματισμού νέων τεχνολογιών: αρκεί να ρίξει κανείς μια ματιά στο *Camera Indica* του ανθρωπολόγου Christopher Pinney (1997) για να καταλάβει τα σφάλματα των μελετών της ιστορίας των τεχνολογιών που απλώς υποθέτουν τη «διάδοση» τους από συγκεκριμένα κέντρα προς την «περιφέρεια». Στη μελέτη του Pinney στην Ινδία, βλέπουμε ότι από τη στιγμή της εφεύρεσης της φωτογραφίας, φωτογραφίζονται τόσο η Ινδία όσο και οι Ινδοί, ενώ παράλληλα, κατασταλτικές χρήσεις της (π.χ. για την ταυτοποίηση «ύποπτων» ομάδων) κάνουν το «ντεμπούτο» τους στις αποικίες και εν συνεχεία «εφαρμόζονται» στη μητρόπολη, για την καταγραφή των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων και των πολιτικών αντιφρονούντων.

Όσον αφορά τη δική μας χρήση της ορολογίας, με σκοπό την περιγραφή και την ανάλυση της ρευστής περιόδου τεχνολογικής προσαρμογής που βιώνουμε, έχουμε καταλήξει στις ακόλουθες στρατηγικές:

- Δεν έχουμε παραιτηθεί από το δικαίωμά μας στη γλωσσοπλασία! Ενώ θα αναφερθούμε στις καθιερωμένες (πια) ελληνικές μεταφράσεις της ορολογίας, θα δοκιμάσουμε και άλλες πιθανές αποδόσεις στα ελληνικά που ηχούν, κατά την άποψή μας, πιο συνειρμικά τόσο στο γλωσσικό όσο και στο εννοιολογικό επίπεδο.

- Ως ανθρωπολόγοι, θεωρούμε βασική μας υποχρέωση να καταγράφουμε τις γλωσσικές πρακτικές των Ελλήνων χρηστών, όπως τις έχουμε μελετήσει και βιώσει (ως χρήστες κι εμείς), αλλά και συζητήσει με τις φοιτήτριες και τους φοιτητές μας. Στις περισσότερες περιπτώσεις έχουμε παρατηρήσει την εκτενή χρήση αγγλικών όρων. Το διακύβευμα, από τη σκοπιά μας, δεν είναι φιλολογικής (και σίγουρα όχι «πατριωτικής») φύσης: δηλαδή, δεν βλέπουμε ως απειλή την «εισχώρηση» ξένων λέξεων σε μια υποτιθέμενη μοναδική και υπερβατική ελληνική γλώσσα. Αντίθετα, το ζήτημα εμπεριέχει ιστορικές, ανθρωπολογικές και πολιτικές διαστάσεις. Με άλλα λόγια: δεν θέλουμε να κρύψουμε (ούτε να προσπαθήσουμε να «υπερνηκίσουμε») την πολιτισμική μείξη και το κοσμοπολιτικό γίνεσθαι που τέτοιες λέξεις και μεταφραστικές πράξεις τεκμηριώνουν, αλλά να αναδείξουμε την πολύμορφη αυτή κατάσταση με τις συγκρούσεις, τις γεωπολιτικές ανισότητες, αλλά και τις δημιουργικές πτυχές που ενέχει.

τηλεφωνικῶς. Ἔστ. 21 Σεπτ. 86. — Ἄστυ 4 Μαΐου 91. — Ἄχρ. 19 Σεπτ. 98. **τηλεφώνιον**, τό. Πρβλ. τηλ ἑ φ ω ν ο ν. **τηλεφωνογραφία**, ἡ. Ν. Κ. Γερμ. ἐν Πρῶμ. 11 Νο. 90.

τηλεφωνογράφον, τὸ καὶ τηλεφωνογράφος, ὁ συνδυασμὸς τοῦ τηλεφώνου καὶ τοῦ φωνογράφου. Ἄχρ. 31 Δεκ. 88. — Ἄν. Κ. Χρηστ. 96. ἡλεκτρικὸς τηλεφωνογράφος, ὁ. Ἐν «Ἐφ.» 3 Σεπτ. 90 ἐ-γράφη· τηλεφωνόγραφος, ὁ. = **τηλέφωνον**, τό. Β. Λάκ. 61. — Δ. Στροῦμπ. 78. — Σπ. Μαυρογέν. 81. — Δ. Ν. Βερν. — Ν. Κοντ. λ. 89. — Ἄγ. Βλ. λ. 97. — τηλεφῶνος ἀνταπόκρισις. Ἔστ. Κατὰ τὴν Ἔστ. 24 Ἰαν. 88, πρῶτον ἐγένετο χρῆσις τῆς λέξεως ἐν Εὐρώπῃ τὸ 1845. — Ἐγὼ δὲ ἐν τῇ τοῦ Ἄδ. Κοραῆ Ἰγλῆ Γαλλογραικικοῦ λεξικοῦ, τῇ ἐκδοθείσῃ ὑπὸ Ἄ. Μάμουσα τῷ 1881 ἐν σελ. 273 ἀνέγγων τὸ ἐξῆς ἄρθρον. «**Porte-voix** (Ἰταλ. **tromba marina**) τουλούμπα Σ. Ἰσως τηλεφῶνον ἢ τηλεφθύγγον, ἢ

Εικόνα 2.31: Πολλοί νεολογισμοί του 19ου αιώνα που κατέγραψε ο φιλόλογος Στέφανος Κουμανούδης αφορούν τις νέες τεχνολογίες της εποχής, όπως το γαλλικό «téléphone» που μεταφράστηκε ως «τηλέφωνο» στα ελληνικά.

- Μας ενδιαφέρουν επίσης οι δημόσιες συζητήσεις (και διαμάχες) για την ορολογία, οι οποίες διεξάγονται στις εναλλακτικές διαδικτυακές εγκυκλοπαιδείες, [διαδικτυακά λεξιλόγια](#) και [κοινότητες που ειδικεύονται στη μετάφραση](#). Προϊόντα συνεργατικής καταγραφής, σχολιασμού και διαλόγου, τα οποία έχουν στηθεί μέσω εφαρμογών τύπου wiki, αυτές οι βάσεις δεδομένων και τα αρχειοθετημένα πεδία συζήτησης αποτελούν από μόνα τους ένα αξιοσημείωτο κοινωνικό φαινόμενο, που σχετίζεται με τις μεταβολές στην παραγωγή της πολιτισμικής γνώσης στην ψηφιακή εποχή. Τα εναλλακτικά αυτά wiki συνήθως προβάλλουν μια «αιρετική» στάση προς την κληρονομιά των εγκυκλοπαιδειών. Μιμούνται τη Wikipedia για να διακωμωδήσουν τη σοβαροφάνειά της. Συλλέγουν πρόστυχες εκφράσεις, αστεϊσμούς, φαινόμενα της pop κουλτούρας, ή ακόμα και «απεχθή» και «παράνομα» στοιχεία (Γέροντας Παστίσιος, κλείσιμο gamato.info) τα οποία σχετίζονται με τις πολιτικές απόψεις, τις κοινωνικές συμπεριφορές και τη συχνά συγκρουσιακή ιστορία συλλογικοτήτων εκτός του mainstream. Παρά το παρωδικό τους ύφος, η συστηματική καταγραφή και σχολιασμός μη συμβατικών, αντικοινωνικών και συνήθως «αόρατων» πτυχών της κοινωνικής ζωής σε αυτά τα εγχειρήματα υποδηλώνουν τη διάθεση διεκδίκησης μιας θέσης -από μεριάς των εμπλεκομένων σε αυτά χρηστών- στη διαμόρφωση της πολιτισμικής γνώσης και μνήμης. Έτσι, βρίσκουμε βάσεις δεδομένων για σύγχρονους ιδιοματισμούς στο [Urban Dictionary](#), για τα μιμείδια στο [Know Your Meme](#), για τις δραστηριότητες των τρολ στην [Encyclopedia Dramatica](#) και για την «εξάπλωση της άγνοιας» στην ελληνική [Φρικηπαίδεια](#). Οι πηγές αυτές αποτελούν πολύτιμα αποθετήρια όρων και ερμηνειών των αναδυόμενων πρακτικών και κριτικών συμβάντων του ψηφιακού πολιτισμού. Στο πλαίσιο της νέας γνωσιακής οικονομίας, τα όρια μεταξύ ακαδημαϊκής και μη ακαδημαϊκής παραγωγής γνώσης διαβρώνονται, καθώς ένα σημαντικό μέρος καταγραφής και ανάλυσης του ψηφιακού πολιτισμού γίνεται από χρήστες (συχνά συμμετέχοντες ή φαν του συγκεκριμένου χώρου). Ο νεολογισμός [acafan \(academic και fan\)](#), ο οποίος αναφέρεται στους επιστήμονες και ερευνητές των φαν κουλτούρων που είναι ταυτόχρονα και φαν, αντικατοπτρίζει αυτήν τη διασάλευση ορίων μεταξύ επιστημονικού και καθημερινού αναστοχασμού, ενώ εκθέτει τη σοβαροφάνεια του ακαδημαϊκού λόγου που για τόσα χρόνια απώθησε από την επιστημονική έρευνα την προσωπική εμπειρία, εμπλοκή και κίνητρο, την απόλαυση και, γενικότερα, τα μιντιακά προϊόντα της mainstream κουλτούρας. Αυτό που είναι σίγουρο, πάντως, είναι ότι η ανωτερότητα της ακαδημαϊκής γνώσης όσον αφορά την ενημερότητα, την ποικιλομορφία και την αιχμή του ψηφιακού πολιτισμού δεν θα έπρεπε να θεωρείται δεδομένη.

Επομένως, το ότι η εθνογράφος στα νέα περιβάλλοντα γνώσης δεν κατέχει την προνομιακή θέση της κύριας «μεταφράστριας του πολιτισμού» (Asad, 1986), όπως προϋπέθετε το παλιό μοντέλο της εθνογραφίας, είναι επίσης προφανές. Κατά τη γνώμη μας όμως, η ανθρωπολογία ως επιστήμη προφυλάσσεται σε σημαντικό βαθμό από τις μεγάλες ανακατατάξεις στις διαδικασίες παραγωγής και διάδοσης γνώσης, λόγω της συστηματικής επένδυσης της –όσο παράξενο κι αν ακούγεται– στον *ερασιτεχνισμό*. Η εθνογράφος προσεγγίζει το πεδίο μελέτης ως *αρχάρια*, η οποία συχνά δεν γνωρίζει από την αρχή τους εντόπιους πολιτισμικούς κώδικες ή ακόμα και τη γλώσσα που ομιλείται. Ασπάζεται τον ρόλο της «μαθητευόμενης». Σε κάθε νέα μελέτη, ακόμα κι αν ήδη γνωρίζει το συμφραζόμενο που έχει αποφασίσει να εξετάσει, τοποθετεί τον εαυτό της στο πεδίο ως *newbie/noob*- για να χρησιμοποιούμε έναν όρο που συνηθίζεται στα διαδικτυακά παιχνίδια για την περιγραφή των άπειρων χρηστών. Δεν είμαστε ειδικοί σε αυτό που μελετάμε, αλλά επιδιώκουμε να μιλήσουμε με τους ειδικούς. Έτσι, η προαναφερόμενη πολλαπλότητα και έκταση των συζητήσεων, καταγραφών και προσπαθειών θεωρητικοποίησης του ψηφιακού πολιτισμού στα ατέλειωτα wiki του διαδικτύου δεν μας απειλεί ως «επαγγελματίες» της πολιτισμικής ανάλυσης, αλλά αντίθετα μας προκαλεί να εμπλακούμε στην περαιτέρω προβληματοποίηση των αναδυόμενων πεδίων γνώσης.

2.6. Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Barthes, R. (1997). *Εικόνα – Μουσική – Κείμενο*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Geertz, C. (2003). *Η ερμηνεία των πολιτισμών*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Grafton, A. (2001). *Η υποσημείωση: Μια παράξενη ιστορία*. Αθήνα: Πατάκη.
- Kittler, F. (2005). *Γραμμόφωνο, κινηματογράφος, γραφομηχανή*. Αθήνα: νήσος.
- Κουμανούδης, Σ. (1900). *Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λόγιων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Μαρασλή.
- Levy, P. (1999). *Δυνητική πραγματικότητα: Η φιλοσοφία του πολιτισμού και του κυβερνοχώρου*. Αθήνα: Κριτική.
- Ong, W.J. (2005). *Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη: Η εκτεχνολόγηση του λόγου*. Ρέθυμνο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Ξενόγλωσση

- Asad, T. (1986). The Concept of Cultural Translation in British Social Anthropology. Στο *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, επιμ. J. Clifford και G. E. Marcus. Berkeley: University of California Press. σελ. 141-164.
- Blanchette, J.F. (2011). A Material History of Bits. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62 (6): 1042-1057.
- Boellstorff, T., Nardi, B., Pearce, C. & Taylor, T.L. (2012). *Ethnography and Virtual Worlds: A Handbook of Method*. Princeton: Princeton University Press.
- Clough, P. et. al. (2015). The Datalogical Turn. Στο *Non-Representational Methodologies: Re-Envisioning Research*, επιμ. P. Vannini. New York: Routledge.
- Doane, M. A. (2002). *The Emergence of Cinematic Time: Modernity, Contingency, the Archive*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fitzpatrick, K. (2012). The Humanities, Done Digitally. Στο *Debates in the Digital Humanities*, επιμ. Matthew K. Gold. Baltimore: John Hopkins Press, σελ. 12-15.
- Geertz, C. (1988). *Works and Lives: The Anthropologist As Author*. Stanford: Stanford University Press.
- Gitelman, L. (2014). *Paper Knowledge: Toward a Media History of Documents*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Grier, D. A. (2005). *When Computers Were Human*. Princeton: Princeton University Press.
- Hayles, N. K. (2004). Print is Flat, Code is Deep: The Importance of Media-Specific Analysis. *Poetics Today*, 25 (1): 67-90.
- Hayles, N. K. (2012). *How We Think: Digital Media and Contemporary Technogenesis*. Σικάγο: University of Chicago Press.
- Hymes, D. (επιμ.) (1965). *The Use of Computers in Anthropology*. New York: Wenner-Gren Foundation.
- Lévi-Strauss, C. (1955). The Structural Study of Myth. *American Folklore Society*, 68 (270): 428-444.
- Malinowski, B. (1922). *Argonauts of the Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge. Ανακτήθηκε 16 Ιουνίου, 2015 από: <https://archive.org/details/argonautsofthewe032976mbp>
- Negroponte, N. (1995). *Being Digital*. Νέα Υόρκη: Knopf.
- Pinney, C. (1997). *Camera Indica: The Social Life of Indian Photographs*. Σικάγο: University of Chicago Press.
- Sconce, J. (2000). *Haunted Media: Electronic Presence from Telegraphy to Television*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Standage, T. (1998). *The Victorian Internet: The Remarkable Story of the Telegraph and the Nineteenth Century's On-Line Pioneers*. Νέα Υόρκη: Walker & Co.

Trouillot, M.-R. (1991). *Anthropology and the Savage Slot: The Poetics and Politics of Otherness*. Στο *Recapturing Anthropology: Working in the Present*, επιμ. R. G. Fox. Santa Fe: School of American Research Press. 17-44.

Williams, R. (1977). *Marxism and Literature*. Oxford & New York: Oxford University Press.